

२३
१३

अथ

१३
१३

ग्रन्थनामः	तैत्तिरीयवार्तिकम्	
कर्तृनामः-	सुरेशः Suresha	
विषयः-	अक्षयवेदान्तम् Advytam	

Tygariga Vartikam

४४४

॥ श्री गणेशाय नमः ॥ सहस्रं ज्ञानमनन्तमेकमेकलं धस्ता धकारं परं निर्द्वैतं हृदि पश्य मध्यनि
 लयं त्रिःशेषधीसाक्षिणं वेदां तोपनिविष्टं बोधविषयं प्रसक्तपायोपि नां भक्त्या नं प्रणिपत्य
 वेदक्षिरसो वक्ष्यामि सदा त्ति कं ॥१॥ यस्येदं सकलामलं दुर्किरणप्रख्यैर्यशोरश्मिभिर्यत्
 यश्चक्षुषा लुता परवशश्चक्रे हितं दुःखिनां ॥ यद्वाणीकुलिशावसृग्णमतयः पेतुर्दिशं
 स्तां किं काः भक्त्या पूज्यतमं प्रणम्य तमहं तद्भाष्यमीतौ यते ॥२॥ तैत्तिरीयकसारस्य मया चा
 यं प्रसादतः ॥ विस्पष्टार्थरत्नीनां हि व्याख्येयं संप्रणीयते ॥३॥ दुरितक्षयहेतूनि नित्यानि आ
 ह्वयेयुः ॥ काम्यानि चेह कर्माणि दृष्टा दृष्टफलानि तु ॥४॥ विद्याप्रस्तुयते थोर्द्धं यथाभूतार्थ
 बोधिनी ॥ कर्मोपादानहेतूस्तान् सैवोच्छेत्तुमर्ह्यतः ॥५॥ स यथा काम इत्येवं योऽङ्गं कामश्चेति
 सादनेनैर्निहंतितं तस्मात् कामैकहेतूनां बंधमोक्षौ श्रुतिर्जगौ ॥६॥ अपविद्धद्वये तत्ते सर्व
 दैवास्य रूपको ॥ विपर्ययो न भिन्नाना ततः कामः क्रियास्ततः ॥७॥ यदृशनात्प्रवृत्तिर्या तद्गुणानां सा

नयस्मान्नविद्यते ॥ १७ ॥ पूर्वोपचितकर्मभूयस्तस्मात्कर्तारमेतिया ॥ प्रत्यवायक्रियां तस्मात्
 लक्षणा र्थः वा ता न वेत् ॥ १८ ॥ नित्यानां क्रिया यस्मात्लक्षयित्वेति सत्त्वो ॥ प्रत्यवायक्रियां त
 तस्मात्लक्षणा र्थे शता भवेत् ॥ १९ ॥ सर्वप्रमाणकोपः स्यादभावोद्भावसंभवे ॥ तस्माद्यत्नतः
 स्नानमात्रे नीत्यतिपेक्ष्यते ॥ २० ॥ निर्दूतातिशया प्रीतिः कर्महेतुरिति त्वया ॥ यदभाजितद
 न्याय्यं यथा तदेभिधीयते ॥ २१ ॥ मुक्तैः कौटस्थ्यरूपत्वा न्न तस्याः कर्मसाधनं ॥ स्वर्गा
 दिवदनित्यास्याद्यदित्यात्कर्मणः फलं ॥ २२ ॥ अनित्यफलदायित्वं शान्तीनस्य कर्म
 णः ॥ कौटस्थ्यफलकौ रित्वं विद्येत स्येति चेन्मतां ॥ २३ ॥ नैवमारभ्यमाणस्य ह्यनित्यत्वसमन्व
 यात् ॥ न च प्राप्तमनित्यत्वं विद्यावारयितुं क्षमा ॥ २४ ॥ प्रध्वंसाभाववच्चेत्यात्कर्मकार्यम
 पि ध्रुवं ॥ भावात्मकत्वान्नोक्षस्य नैव मप्युपपद्यते ॥ २५ ॥ कार्यं प्रध्वंसतो न्यद्यत्तदनि
 त्यं क्रियोत्थितैः ॥ घटादि वत्प्रतिशयां विशिष्टत्वाददोषता ॥ २६ ॥ प्रध्वंसाच्छकलादिः

कुतो भवेत् ॥ तस्मात्सर्वप्रवृत्तीनामलं विद्यो शो तये ॥ ८॥ मोक्षाथ न प्रवर्त्तत तत्र काम्यनिषि
द्वयोः ॥ निसर्गमिति के कुर्यात्प्रत्यवाय जिहासया ॥ ९॥ इति मीमांसकं मन्यैः कर्मोक्तं मोक्षसाधनं
प्रसारया यात्मविज्ञानं तत्र न्यायेन निर्णयः ॥ १०॥ नैतदेवं भवेत्त्यायं विद्वत्फलदायिनां संभ ३
वात्कर्मणां पुंसो भूयसां शास्त्रदर्शनात् ॥ ११॥ अनारब्धफलानीह संतिकर्माणि कोटिशः ॥ तद्य
इहेति वचसो गम्यतां कर्मणां स्थितिः ॥ १२॥ न चैकदेहे भोगोस्ति ब्रह्महत्याश्वमेधयोः ॥ विरुद्ध
फलहेतुत्वान्मूढसाहिकदेहयोः ॥ १३॥ सप्तजन्मानुर्गकार्यमेकस्यापीह कर्मणः ॥ श्रूयते ध
र्मशास्त्रेषु किमुतानेककर्मणां ॥ १४॥ अनारब्धेष्वकार्याणां नित्यं चेद्भूस्तये मतं ॥ नैवं स्वात्मा कि
या हेतुं यतोऽनर्थं निहतितत् ॥ १५॥ पापस्य कर्मणः कार्यं प्रत्यवायि गिरौच्यते ॥ नित्यैर्विशेषात्तद्वा
निर्नहिष्टफलदायिनिः ॥ १६॥ कामस्यैककर्महेतुर्नस्तस्योचितेर्न संभवः ॥ प्रत्यग्बोध
मृते यस्मादसम्यगिदमुच्यते ॥ १७॥ यद्वा नात्मफलं तस्मै कर्मसर्वविधीयते ॥ आपत्वा दात्मनः क
र्मनैव स्यादाप्तयेततः ॥ १८॥ नित्यानां चाक्रियाभावः प्रत्यवायः ततः कुतः ॥ न ह्यभावोद्भवोद्भावोमा

स्तु०
नं

श्रोत० क्रमः शब्दो विस्तीर्णक्रमो ह्यसौ ॥३॥ अथ्यात्मदेवताः सर्वमित्राद्याः शंभवंतुनः ॥
सुखं क्लृप्ता सुहिता सुस्था दिद्यो पशमनं ध्रुवं ॥४॥ अथ वपां धारपां चैव मुपयोगश्च सिध्यति ॥
ज्ञानस्या प्रतिबन्धेन प्रार्थनीयमतो भवेत् ॥५॥ ब्रह्मविद्योपसर्गाणां शांतिर्यथायुरुपि च ॥ ब्रह्म-
जिज्ञासुना कार्येन मस्कारोक्ति कर्मणी ॥६॥ सर्वक्रिया फलो नाहि ब्रह्माधीनत्वं हेतुतः ॥ वायवे ब्रह्मणे तस्मै
प्रवृत्तीभावोक्त सर्वदा ॥७॥ पारोक्ष्ये पानमस्मृत्य प्रत्यक्षे पानमस्क्रिया ॥ परोक्षसाक्षाद्वाभ्यां वायु-
रेवाभिधीयते ॥८॥ प्रत्यक्षं ब्रह्म हेवायो ह्यमेवासीति संस्तुतिः ॥ त्वामेवातो वदिष्यामि साक्षात्त्वमे-
वलभ्यसे ॥९॥ यथाशास्त्रं यथाकार्यं बुद्धौ सुपरिनिश्चितं ॥ कृतं तत्त्वदधीनत्वाद्ददिष्यामी-
ति संस्तुतिः ॥१०॥ प्रयोगश्छंत देवर्तं सत्यमित्यभिधीयते ॥ तदपि त्वदधीनत्वाद्ददिष्यामेव सांप्रतं ॥११॥
विद्यार्थिनोस्तुतं सन्मां ब्रह्मावतु गुरुं च मे ॥ विद्याग्रहणवक्तृत्वशक्तिभ्यां नौ सदा वतु ॥१२॥ वि-
द्याप्राप्त्युपसर्गाणां त्रिः शांतिरभिधीयते ॥ आचार्यशिष्ययोस्तस्यां ब्रह्मज्ञातुं हि शक्यते ॥१३॥
अर्थज्ञानप्रधानत्वाद्देवां तानां विपश्चितं ॥ पाठे त्वयलोमा प्रापदिति शीक्षाभिधीयते ॥१४॥ विध्यते

स्मृताः॥६०॥ लोकादीनधि ह्मसोक्ते रथिलो^{का}द्यतो भवेत्॥ पृथिव्यग्निरथाचार्यो मातायाचाथराहनुः॥
 ॥६१॥ पूर्वस्यासंहिता रूपं दिवा दिवा द्यथोत्तरं॥ पूर्वोवर्णः पूर्वरूपमुत्तरश्चोत्तरं स्मृतं॥६२॥ संहिता
 या इति ज्ञेयं ततो न्याकात्र संहिता॥ संधिः स्यान्मध्यमं छिद्रमाकाशादिस्तथैव च॥६३॥ संध
 ते येन संधानं वाय्वादि हि कीर्त्यते॥ स्तीमा इति वाक्येन प्रदर्श्यते यथोदिताः॥६४॥ वेदोपास्ते
 तु यस्ते ताः फलं तस्येदमुच्यते॥ आस्रार्पितधियोपेसह्यातादात्म्याभिमानतः॥६५॥ चिरात्सन्
 भवेदर्थे तदुपासनमुच्यते॥ संधीयते सौख्यं गंतैः प्रजाविभिरसंशयः॥६६॥ महतीः संहिता
 वेदयो यथोक्ताः समाहितः॥ यः छंदसा पितृज्ञानं मेधा कामस्य भष्यतो॥६७॥ आवहंतीति
 तद्वत्स्याद्वी कामस्येह लिंगतः॥ छंदः शब्दाश्च यो वेदास्तत्प्रधानत्वकारणात्॥६८॥ ऋषभो वि
 ष्वरूपश्चैव सर्ववाग्याप्ति कारणात्॥ अमृतेभ्यो सो वेदेभ्यः प्रतिभातः प्रजापतेः॥६९॥ ॐ कारस्य
 हि नित्यत्वाद्वांजसोत्यतिरुच्यते॥ ॐ कारः सर्वकामेशः स इन्द्रः परमेश्वरः॥७०॥ मेधया प्रज्ञया

स्यात्तच्चानिहं घटादिवत्॥ कल्पना मात्र तो भावो नैवारभ्यः सकर्मभिः॥२८॥ आ विभावतिरो-
भावैर्धर्मिण्यां मृदि सर्वदा॥ धर्माघटादयः सर्ववर्तते न ह भावगाः॥२९॥ नास्ति भावस्य संबंधः क्रियया
वा गुणेन वा॥ निरात्मकत्वा न्नैवा लं संबंधं कुं केन चित्कृत्तु॥३०॥ तस्मात्स्यात्कल्पना मात्रो व्यवहार
प्रसिद्धये॥ प्रधंसादिरभावो यं शिला पुत्रादिव न्मृषा॥३१॥ तस्माद विद्या बुद्धि तौ स्यादवच्छेद न मा
त्मनि॥ न चा विद्या प्रहापं स्याद्ब्रह्म विद्या मृते क्व चित्॥३२॥ तस्माद्विद्या प्रये शेया प्राप्थो पनि
षत्परा॥ सेवा विद्या पनु स्यात्विद्या नैवात्मगामिनी॥३३॥ विद्या संशीलिनां यस्माद्गर्भजन्मा
द्यशेषतः॥ उपमृद्नाति विद्येयं तस्मादुपनिषद्भवेत्॥३४॥ उपेत्य वा निषणं त छेय आसंति कं
यतः॥ तस्मादुपनिषदे या ग्रंथस्तु स्यात्तदर्थतः॥३५॥ प्राणवृत्ते स्तथा चान्ते देवताया मिमा
निनी॥ मित्रः शत्रुः सुखं भूयादिति ब्रह्मे हयायते॥३६॥ रात्रेरपानवृत्ते श्ववत्तथा मिमानसा क्वा
शत्रो भवतु सर्वत्र चक्षुः स्वरश्च श्रार्य मारविः॥३७॥ बले च भगवानिंद्रो वाचि चन्द्रो बृहस्पतिः॥ विष्णु

मांसः स्पृणो तु प्रीणो^यति ॥ अमृतं तै क हेतोः स्या मात्मज्ञानस्य धारणः ॥ ७१ ॥ विचक्ष्णं च मे भू
 या छरीरं देव सर्वं दा ॥ मनः प्रल्हादिनी मे स्या त्रिजिह्वा मधुरभाषिणी ॥ ७२ ॥ कर्णाभ्यां च वेद
 र्थं भूरिविष्णुयामहं ॥ ब्रह्मणा आसिको रास्त्वमसैरिव परात्मनः ॥ ७३ ॥ अपविद्धे षणा यस्या
 त्वयि पश्यंति तत्परं ॥ अग्निं धानप्रतीकत्वे द्वारेणास्योपलब्धये ॥ ७४ ॥ त्वमेव हेतुतां यासि तस्याको
 रास्त्वमुच्यते ॥ लौकिकप्रज्ञया यस्यान्नेधूयापिहितः स्तुतः ॥ ७५ ॥ नोपाते परा क्वि तास्त्वा देव म सं ५
 मृतं पदं ॥ रागद्वेषादिहेतुभ्यः श्रुतंगोपायमे प्रभो ॥ ७६ ॥ येन श्रुतेन संपन्नस्त्वा मे व प्रवि
 शाम्यहं ॥ प्रापयंसा वहंतीति विस्तरार्थोत्तरा क्रिया ॥ ७७ ॥ कुर्वाणा सुभयं देव चिरमावह मे प्रियं
 ततो वेदार्थविज्ञानादन्नपानां तदायिनी ॥ ७८ ॥ लोमशां पशुभिर्युक्तां प्रहेकं सर्वं देव ॥ मंत्रां ति ३
 तज्ञापनार्थाय स्वाहाकारो यमुच्यते ॥ ७९ ॥ तथैव चोत्तरत्रापि स्वाहा तत्संभवाद्भवेत् ॥ देवेन मा
 नुषेणैव वित्तेनामुत्रिकै हि कं ॥ ८० ॥ कर्मकर्तुमलं यस्यात्प्राथ्यते तेन तद्वयं ॥ आयां तूदिश्य

मांसर्वेअधीतिश्रवणार्थिनः॥८॥ प्रहृष्ट्यर्थप्रमायंतु यत्नतो ब्रह्मचारिणः॥ संभूय कोटि ५
 शश्वैवं मा मेवायंतु सहरः॥९॥ जने सानि यशश्चेति पूर्वस्यै तत्प्रयोजनं॥ वस्य सोहंस
 काशाच्च श्रेयांस्यां गुणतोधिकः॥१०॥ वस्य सो वस्य सदति ईलोपेष्टं दसो भवेत्॥ इय
 सुन्य सितुर्वस्यास्याद्वा वसुमतः परः॥११॥ अभीष्टेति शयोयस्मात्सजातीया दुष्पोन्नतेः॥ ब्र
 ह्मणः कोशभूतं वी भगवन्प्रविशाम्यहं॥१२॥ मां च सर्वमिभावेन प्रविबोधा प्रसीद मे॥ एका
 म्यमावयोरस्तु जेदहेतुं विनाशय॥१३॥ अनंतमेदेहय्येव निमृजेदुः कृतं ततः॥ दुतमापो
 यथायंति निम्ने नमकरालयं॥१४॥ तथैवायंतु मां सर्वे समंताद्ब्रह्मचारिणः॥ यस्मिन्नुहानि
 जीयंते सोऽहो हर्षरुच्यते॥१५॥ अहर्जरेयथासायंति संवत्सरात्मनि॥ आसंने गृहपर्यायि प्रति
 वेश इहोच्यते॥१६॥ प्रतिवेश इवा सित्वं सर्वदुःखापनोदकम्॥ प्रतिप्रापि प्रवेशाद्वा प्रतिवेशो सि
 कीर्त्यते॥१७॥ मां प्रत्यतः प्रभाहितं प्रमापेद्यस्ववांजसा॥ उपासनमथेदानीं व्याहृत्यात्मन उच्यते॥१८॥

चतुर्धा भुव इत्येषा द्वितीया व्याहृतिर्मता ॥ २॥ द्यौ रादिसो यजुश्चेति व्यानश्चेति चतुर्थ्यपि ॥ महश्चे
 वं पुरा प्रोक्ता च तस्मिन् श्रुतुर्विधाः ॥ ३॥ उक्तानां पुनस्तुतिः स्यादुपां निषिद्युं सया ॥ यथोक्ता व्या
 हृतीरेता वेदोपास्ते तु योनरः ॥ ४॥ स वेदस कर्त्तृ ब्रह्म वक्ष्यमाण विशेषणो ब्रह्म वेदस इत्येवं पु
 नस्तुतिः किमुच्यते ॥ ५॥ वक्ष्यमाणानुवाकार्थविवक्षुत्वाददोषता ॥ स य एषो ते रिता दिवक्ष्य
 माणानुवाकगं ॥ ६॥ वस्तुपास्यमिहैवेति स वेदेति पुनर्वचः ॥ एकवाक्यमेतस्मात्तद्वयोरप्य
 नुवाकयोः ॥ ७॥ लोका देवा दयश्चास्मै उपासिते यथा बलं ॥ बलिं भोगं प्रयच्छंति फलमेतदु
 पासितुः ॥ ८॥ तिस्रो व्याहृतयो यस्य ब्रह्मणो गान्यवादिषां ॥ स्तुतनादि सिद्धये तस्य परः संदर्भ
 उच्यते ॥ ९॥ स यः परोक्षं निर्दिष्टः प्रत्यक्षेण सदृश्यते ॥ अंतर्हृदय आकारो पर्याप्तानं त्व
 मात्मना ॥ १०॥ पद्माकारो हि मांसस्य रवंडो हृदयमुच्यते ॥ आकाशस्तस्य मध्ये यो बुद्धे रायतनं सदा ॥
 ११॥ तस्मिन् स पुरुषो ज्ञेयो मनोमय इहो जसा ॥ शशि स्वरारुह वत्साक्षान्मनस्य वोपलभ्यते ॥ १२॥

स्वा राज्यफलसिद्ध्यर्थं महिमा तस्य कीर्त्यते ॥ भू भुवः स्वरिति ज्ञेयाः प्रसिद्धा व्याहृती नरैः ॥ ९२ ॥
तिष्ठेत्तासां चतुर्थी तु महद्भूषिण्य धातु ॥ महाचमस्य गोत्रत्वाद्गोत्रार्थस्तद्धितो भवेत् ॥ ९३ ॥
महाचमस्योक्तः साक्षात् महो वेदयतोपरां ॥ उपासनांगतार्थो यं कृषिनामग्र हो भवेत् ॥ ९४ ॥ आर्षे
षस्मृतिसंमिश्रं उपासनमिहोच्यते ॥ चतुर्थी व्याहृतिर्यथं ब्रह्मे सेवमुपास्यतां ॥ ९५ ॥ महत्वात्
ब्रह्मसाक्ष्यात्मा चाप्नोति येन सा ॥ आदित्यं चंद्रब्रह्मन् भूतेन व्यापिनायतः ॥ ९६ ॥ लोकदेवा
दयो व्याप्ता आत्मा तेन महो भवेत् ॥ देवताग्रहणं चात्र परिशिष्टे फलक्षणं ॥ ९७ ॥ लोका देवास्तथावे
दाः प्राणा आंगा नि सर्वशः ॥ महद्भूषिण्यो नित्याहृत्यात्मन एव हि ॥ ९८ ॥ मही यं ते यतः सर्व आ
दित्याद्यात्मना परा ॥ महद्भूषिण्यो नित्याहृत्यात्मनै धिते ॥ ९९ ॥ अयं लोको ग्रीष्मं वेदं प्राणश्चे
ति चतुर्विधा ॥ भूरिति व्याहृतिर्ज्ञेया तथैवान्या यथाक्रमं ॥ १०० ॥ अंतरिक्षं च वायुश्च असामान्यो न एव च

विधिस्मायैपरोग्रंथोवतार्यते॥वियदेहमिदंब्रह्मवियत्सदृशमेवच॥२२॥मूर्तामूर्तस्वभावंचत्रैलो
 क्याद्यात्मतोभवत्॥इंदियारमणंचैवमनआनंदमेवच॥२३॥वांस्यासमृद्धमस्यैब्रह्मेतदमृतप
 रं॥प्राचीनयोग्योपास्वैतद्यथाव्याख्यातलक्षणं॥२४॥माहाचमस्यआचार्यअंतेवासिनमुक्तवान्
 पांक्तस्वरूपेणेतस्यभूयोप्यन्यदुपासनं॥२५॥उदारफलसिद्ध्यर्थंपृथिवीसुच्यतेधुना॥पंचभि
 र्यतारब्धजगपांक्तमतोभवत्॥२६॥यज्ञःकृमोभवदेवंपांक्तोयज्ञइतिश्रुतिः॥यज्ञेनपरि
 कृमेनत्रैलोक्यात्मानमश्रुते॥२७॥पांक्तत्वसिद्धयेतस्मादारब्धैषापराश्रुतिः॥१॥दिगंतलोक
 पांक्तस्यान्नक्षत्रांतंचदैवतौआत्मांतंभूतपांक्तंच॥२॥अधिभूतमितिब्रह्माग्रोथाध्यात्ममतःपरं॥
 ३॥वायुपांक्तसमानांतंलगंतंचैदियंतथा॥चर्मादिधातुपांक्तंचविश्वमेतावदुच्यते॥३॥पां
 क्तमेवजगत्सर्वमितिदृष्ट्वाभ्यधातुःश्रुषिः॥पांक्तंवाइदमाब्रह्मस्तंबंनान्यदितिस्महोआध्या
 सिक्केनपांक्तेनसंख्यासामान्यकारणात्॥बलयत्यात्मभावेनपांक्तेबाह्यमशेषतः॥३३॥सर्वोपास
 * विराडात्माधिकारतः॥उपलक्षणात्तस्यादेवताल्लोकपांक्तयोः॥३॥४॥

न शेषस्य प्रणवस्याधुनोच्यते॥ उपासनमलं यस्माद्ब्रह्मणोः प्राप्तयेद्वयोः॥ ३४॥ परस्य ब्रह्म
 णो यस्माद् परस्य चोद्यते॥ आलंबनतया तस्मात्स एवात्राभिधीयते॥ ३५॥ अमिसे तच्छब्द
 रूपं ब्रह्मेति मनसा सदा॥ शारये स्तुतये तस्य परो ग्रंथो वतार्यते॥ ३६॥ तद्यथा शंकुने सेवंस
 र्वमोमिति युज्यते॥ अभिधानादृते यस्मादभिधेयं न विद्यते॥ ३७॥ अनुज्ञानुक्तं तस्मिन्
 सर्वमोमिति कीर्तते॥ ३८॥ आ वयेत्यनुज्ञाता यत आ आ वयंति च॥ ३९॥ प्रसोति ह्यनुजानाति
 ब्रह्मोमिसे वचति जः॥ प्रवक्ष्यन्वाह्य णो वेदमोमिसे नं प्रयुज्यते॥ ४०॥ उपापूवा निब्रह्मे
 तिस्रच वेदमवाप्नुयात्॥ परास्माभवेद्ब्रह्मस्य तदंकार पूर्वकं॥ ४१॥ प्राप्नोत्येव न सं देह उपासीता तच्छ
 मिति॥ यथोक्तोपासना देवस्वाराज्यफलं संश्रयात्॥ ४२॥ नैः फल्ये कर्मणां प्राप्ते तत्सा फल्यार्थ उत्तरः
 स्वाध्यायो ध्ययनं ज्ञेयं तथा चाध्यापनं परं॥ ४३॥ आध्यातव्या यथाशास्त्रमग्नयः श्रेयसे तथा॥ होतव्यम
 ग्निहोत्रं च कुर्याच्चातिथि पूजनं॥ ४४॥ तथा संव्यवहारश्च मानुषं स्यादसंशयं॥ उपाध्याच प्रजो योग्या

प्रजनश्चतुर्सेवनं ॥४४॥ निवेशनं सुतस्येह प्रजातिरिति गम्यतां ॥ उक्तेषु व्यापृतेनापिका
 र्ये एव प्रयत्नतः ॥४५॥ स्वाध्यायप्रवचने तेन प्रत्येकं च ग्रहस्तयोः वैदार्थ्यबोधनं नास्ति स्वाध्या
 येन विनायतः ॥४६॥ तथा प्रवचनेनालोध्यमार्थं च ग्रहस्तयोः ॥ सत्यमेव तु वक्तव्यमिति स
 यवचाजगौ ॥४७॥ राशीतरो मुनिस्तद्वत्तप एवेत्युवाच ॥ पुरश्चिष्टस्य तनयः कर्तव्यं तु म
 त्रतपाः ॥४८॥ मुञ्जलस्यात्मज आह कर्तव्ये यत्नमास्ति ते ॥४९॥ स्वाध्यायप्रवचने एव ते ए
 व तु तपोयतः ॥५०॥ स्वाध्यायार्थं अविज्ञेयः अहं बृक्षस्य रे रिवा ॥ इत्यादिसत्तरो ग्रंथो विशुद्धि
 र्हितालोक्षियः ॥५१॥ विशुद्धमनसो यस्यास्य ग्लानोदयो भवेत् ॥ मंत्रा म्नायो यमारब्ध एतस्या
 कोरणापरः ॥५२॥ उच्छित्तिलक्षणा स्याहं विश्वस्य जगतः सदा ॥ अस्य संसारवृक्षस्य रे रिवा
 जनकोऽस्य हं ॥५३॥ कीर्तिः ख्यातिर्मम ज्ञेया गिरेः पृष्ठमिवोद्यिता ॥ उर्ध्वं तत्कारणं ब्रह्म पवि
 त्रं भवहानतः ॥ यस्य सोहं भवेदूर्ध्वं पवित्रः पावनं परं ॥५४॥ वाजमन्नमिति ज्ञेयं तद्वतीव दिवा

यनुते मनसा यस्मात्ते नार्यं स्यान्मनो मयः॥ स्याद्वा तदभिमानित्वा तल्लिङ्गात् नमयस्मृतः॥१३॥
अमृतोऽमरुणधर्मस्याद्विरप्यं ज्योतिरुच्यते॥ तन्मयो यं पुमो न्येयस्तत्प्राप्तो द्वार उच्यते॥ थो
॥१४॥ उर्ध्वं प्रवृत्ता नायेका सुषुम्ना हृदया दधि॥ गत्वा तालुकयोर्विद्वान्मेध्ये नो दानं गभया
॥१५॥ स्तनवल्लेखते कंठे मांसं सर्वं उस्त्वधो मुखः॥ इन्द्रस्यासौ सृतिर्ज्ञेया रेचकेन तया ब्रजेत्॥१६॥
तथा गत्वा थया यास्यते केशांते विवर्तते॥ मित्वा त्रिशः कपाले द्वे भूरियमिप्रपद्यते॥१७॥ द्वि
तीययाथ व्याहृत्या वायौ संप्रति तिष्ठति॥ आदित्ये सुवसिसे वं लोके शेषे प्रति तिष्ठति॥१८॥ स्थित्वैव
मंगभूतेषु प्रतितिष्ठत्यथांगिनि॥ मह इत्यात्मनि स्थित्वा स्वाराज्यं प्रतिपद्यते॥१९॥ नान्यो
राजास्ति यस्यैह राजा यः स्वयमेव तु॥ स स्वराट् तस्यैवावश्वा राज्यमिह कीर्यते॥२०॥ म
नोमीश्वरं शुषिं वैवश्रोत्रं विशानयोरपि॥ आप्नोति पर्युपासीनः स्वाराज्यं नात्र संशयः॥२१॥ ततरेत
त्फलं दिव्यं यथोक्तोपासनाद्भवेत्॥ व्याहृत्यात्मन एतस्य रूपं संकृतं ये धुना॥२२॥ उपासन

व५

ना४

व्यध्यास्य निखिलं वेदमंते वासिनमादरात्॥ सत्यं वदेत्येवमादिगरीयाननुशास्ति हि॥ ६५॥
 यथोपलब्धं यद्वाक्यं हिंसाकल्कविवर्जितं॥ सर्वधर्माविदः प्राज्ञास्तस्य प्रतिजानते॥ ६६॥ अ
 ग्निहोत्राद्यनुष्ठानं धर्ममाहुर्विपश्चितः॥ प्रमादं ध्यास्तद्वत्स्वाध्यायं प्रति सर्वदा॥ ६७॥ त
 थाभिलषितान्याय्यामाचार्यायाथ दक्षिणां॥ दत्तादारांस्तमाहस्यमाच्छेत्सीः सुतसंततिं॥ ६८॥
 विस्मृत्वाप्यनृतं नियमैर्वत्तव्यमप्यपि॥ इत्यस्य प्रतिपत्त्यर्थं सत्यादिति पुनर्वचः॥ ६९॥ ए
 वं शिष्टेषु पित्रेयं प्रसिद्धार्थं त्वकारणात्॥ स्पष्टार्थं उत्तरो ग्रंथः स्वयमेवावगम्यतां॥ ७०॥ उक्ते
 भ्योन्यानि कर्माणि शिष्टाचारोपगानितुं॥ अस्मिन् शंकि तदोषा पितृया कार्यापि यत्नतः॥ ७१॥ समा
 शंकि तदोषाणि शिष्टेराचरितान्यपि॥ सावधानि न कार्याणि कर्माणि हकदा चन॥ ७२॥ श्रुति-
 स्मृत्यविरुद्धानि शिष्टाचारेपमानि च॥ अस्मत्कर्माणि कार्याणि न विरोधीनि कर्हि चित्वा॥ ७३॥ अ
 स्मत्तौ ब्राह्मणा ये स्युः श्रेयांसः शास्त्रवेदिनः॥ तेषां मासनदानेन श्रमापनयनं कुरु॥ ७४॥ तेषा

मं

करे॥ स्वमृतं परं ब्रह्म बुद्धौ व स्याम हं सदा॥ ५४॥ इ वि णं धनमिया हरि हत्वा व बो धनं॥ स
वर्च सं सु दीप्तं स्या न्मो क्षामृत फल प्रदं॥ ५५॥ अ क्षि तो ऽ क्षी णरूप ता ते वे दानु व च नं वि दं॥ वि
शौ को ब्रह्म भू त स्य ह्या र्षे सं द र्श नं प रं॥ ५६॥ पा व नो स्य ज पः श्रे यान् ब्रह्म ज्ञान स्य ज न्म नो॥
मु मु क्षुः प्र यत स्त स्मा ज्जे पे दे तं समा हि तः॥ ५७॥ क र्म प्र सं ग उ क्त त्वा द य म र्थो व सी य ते॥ मु मु
क्षो स्त प र स्ये व श्रो त स्मा र्ते षु क र्म सु॥ ५८॥ आ र्षे च प्रा ति र्ज्ञाने मा वि र्भ व ति मो क्ष दं॥ आ र्क्षो
नि य मा र्थः स्या दात्म ज्ञानो द या त्पु रा॥ ५९॥ अ ते र्वे द म नू ये ति अ क्र ति श्रे वा नु शा स्ति हि॥ वि
द्यो स स र्थ मे ता नि क र्त व्या नि मु मु क्षु णा॥ ६०॥ व क्ष्य मा णा नि क र्मा णि या व दा त्मा ब्ब बो ध नं॥ ६१॥
आ त्म ज्ञानो द या दू र्ध्वं पु र षा र्था व सा न तः॥ स्व तः सि द्धे श्रे मो क्ष स्य क र्म का ङ्क म न र्थ कं॥ ६२॥ त
स्मा त्स्व वि श्रु द्ध्य र्थं का र्यं क र्म मु मु क्षु णिः॥ प्रा गे व ब्रह्म वि ज्ञानो नि य मे ने ति हि अ क्र तिः॥ ६३॥ आ
न र्थ वे दानु स र्थ मृ ता दी नां पु रा अ क्र तिः॥ नि य मा र्थ मि हो क्तिः स्या दात्म ज्ञानो द या र्थि नः॥ ६४॥

मास्त्रा यिका यो वानवाच्यं संज्ञा मातया ॥ यदुक्तं सारं त्वादाय न पकार्यं यथा बलं ॥ ७५ ॥ अद्भ्ये
वहिदा तव्यमश्वाभाजनेषु पि ॥ श्रीविभूतिस्तथा देयं देयं वापि सदा हि या ॥ ७६ ॥ मिया म
येन दातव्यं संविनौ त्रीतयापि वा ॥ एवं जेद्वर्तमानस्य श्रौतस्मार्तेषु कर्मसु ॥ ७७ ॥ वृत्ते वा विचि
किं सा स्यात्संशयो मतिविभ्रमात् ॥ तस्मिन्कर्मणि वृत्ते च विप्राये सूक्ष्मदर्शिनः ॥ ७८ ॥ स्वतं
नो अभियुक्ताश्च ऋजवः कामवर्जिताः ॥ यथा ते तत्र वर्तते वर्तथा स्वतथैव च ॥ ७९ ॥ तथा शं
कित दोषेषु यथा क्तमुपपादयेत् ॥ आदेशोत्र विधिर्ज्ञेय उपदेशः सुताय च ॥ ८० ॥ रहस्यं सर्ववेदा
नां वेदेषु निषुद्व्यते ॥ अनुशासनमीशस्य ज्ञेयमेतस्य रात्मनः ॥ ८१ ॥ यस्मा देवमतः सद्भिर्भो
क्तं यत्नमास्थिते ॥ उपासितव्यं कर्तव्यमेवं चेत्तस्माच्चरेत् ॥ ८२ ॥ प्रमादोत्थादपन्यायादुत्तशि
ष्यापि संगते ॥ प्रसक्तो यस्तयोर्द्वेषस्तथां ऐशोतिरच्यते ॥ ८३ ॥ स्याद्ज्ञानं फलवद्यस्याहो तां तः
करणो गुरो ॥ तस्ये श्वरेणा नन्यत्वाद्भूयः शोतिरियं ततः ॥ ८४ ॥ अथ व्यंतु परिहाराय तन्मा मावीदित्तिरिणं ॥

आत्मनो ब्रह्म तां यस्यास्वतः सिद्धां प्रवक्ष्यति ॥ ८५ ॥ कामादयो यदज्ञांतं ~~ब्रह्म~~ ज्ञाना नस्यादकामता
 अतः परं तदेकाल्यं वक्ष्यते ज्ञानघस्मरं ॥ ८६ ॥ नानागतमनैति ह्यं प्रसंगे कप्रविक्रियं ॥ अनादे
 यमहेयं यन्नमस्तस्मै सदा ददौ ॥ ८७ ॥ यावत्कपासना न्याव विरुद्धा नि कर्मणिः ॥ संहिता विष
 यादीनि स्युस्तान्यभ्युदया यतु ॥ ८८ ॥ न चैताव ~~द~~ दव ह्यं भात्कामकर्मोद्भवत्तः ॥ सर्वानर्थ
 कबीजस्य मोहस्यास्ति निराक्रिया ॥ ८९ ॥ तस्मात्संसारमूलस्य भृशमुत्तितये धुना ॥ यथा
 कृतार्थ बोध्यात्मज्ञानं सम्यक् प्रवक्ष्यते ॥ ९० ॥ निसर्कमद्यनुष्ठाना दुर्द्धातः करणः पुमान् ॥ वि
 रक्त आग्रजा लोभास्व प्रपुत्रा दिला भवतु ॥ ९१ ॥ प्रसुधागमलिंगैर्हियद्यत्कर्मोद्भवं फलं
 तत्क्षयिष्यति विशाय विरक्तो नरकोथा ॥ ९२ ॥ अपास्ता शेषदोषं यत्सर्वकाम निरासे कृतं ॥
 तदनामंतमो मात्रा प्रसिद्धेव हितद्यतः ॥ ९३ ॥ तदनापि कृदज्ञानं धृस्ते ये लंनकारकं ॥ अज्ञान
 नेधि कार्यस्मात्सक्त पूर्वोक्तसाधनः ॥ ९४ ॥ साग एव हि सर्वेषां मोक्षसाधनमुत्तमं ॥ एतदेव हि

न्यथा तः प्रवर्तते ॥ ४ ॥ अयिष्णु साधनाधीनं फलं बुद्ध्या वितृष्णतः ॥ कामहेतोरनुष्ठिते र
 परापरमि **ति** ॥ ५ ॥ साध्यसाधनवदाक्यं तद्विद्वार्थसिद्धयो प्राह ब्रह्मविदा प्रोतिश्रुतिः प्र
 त्यक्प्रवेशिनी ॥ ६ ॥ शिखातेवर्द्धते वत्सगुडीवी अद्भुता विब ॥ मातेव प्रेरयेद्बालं तदसंभाव्यसि
 द्ध्यो ॥ ७ ॥ साध्यसाधनसंबंधात्प्रसक्ता ये ह दोषधीः ॥ सा चैवं रूपविज्ञानं शिखिपुष्पाविनक्ष
 ति ॥ ८ ॥ मा भूदप्यपि मे दुःखं सुरभ्ये व स्याम हं सदा ॥ इति स्वतोमिलाषोयं सखे व विषये भवे
 त् ॥ ९ ॥ अज्ञातमोक्षं रूपोपि कैवल्याय प्रवर्तते ॥ अलं यथोक्तं कामे द्विषणो भवभीषि
 तः ॥ १० ॥ प्रवृत्तिजनकं यस्मात्सर्वत्रैव प्रयोजनं ॥ श्रुतिर्ब्रह्मविदा प्रोतीत्याह पुंसः प्रलुब्धये
 ॥ ११ ॥ फलं श्रुत्यं कुशाह्वयः श्रवणादौ प्रवर्तते ॥ तत्पूर्वकं यतो ज्ञानं श्रुतिश्चैव मभाषत ॥ १२ ॥
 लोकिकी वैदिकी चाथ प्रवृत्तिर्येह काचन ॥ न तै प्रयोजनं यस्मात्तदेवातुः प्रवृत्तिस्तत् ॥ १३ ॥ अ
 हं विदुह्य वेत्तीति यः स आ प्रोति तत्परं ॥ स सादिलक्षणां ब्रह्मवक्ष्यते तद्वा सुकुटं ॥ १४ ॥

फलोक्तिः परमाप्नोति ^{या} सा ब्रह्म विदुच्यते ^{सा} सामर्थ्या ब्रह्म विद्या तु परस्या वाप्ति सा धनं ^{वा} १५॥
 स्वर्गं यथाग्निहोत्रे वा यजमानः प्रधायेत् ॥ परावाप्तिं तथा कुर्याद्ब्रह्म विद्याया ॥ १६॥ ब्रह्मैत्रप विद्वद्भ्यः
 रंग्राह्यं तद्ज्ञानं नान्यसाध्यये ॥ अन्यज्ञानं हि नापि जिज्ञासस्व तदिति न्यस्य द्वाविदप्राप्तये
 यतः ॥ १७॥ देशकालादिसंभेदपूर्विका वाप्तिरिष्यते ॥ देशकालाद्यभिस्य कथं स्वयं
 च्यते यथा ॥ १८॥ सर्वात्मिनोप्यनासिः स्यादशमस्येव मोहजा ॥ पंचस्वन्नमयाद्युषुह्यहमस्मीति
 विभ्रमादा ॥ १९॥ दशमोस्मीत्यतो ज्ञानादज्ञानध्वस्तितर्पना ॥ दशमाप्तिवदाप्तिः स्यात्तु ब्रह्म
 णो ज्ञानहानतः ॥ २०॥ विभिन्नवेत्तु वेद्यादौ गोपां ब्रह्मयेतः स्ततः ॥ अभिन्नवेत्तु वेद्यादिग्राह्यं
 मुख्यार्थसिद्धये ॥ २१॥ अन्यदृष्टा विवातो न नियोगो मनागपि ॥ मोहविध्वंसमात्रेण निर्वृ-
 त्तो रोगहानिवत् ॥ २२॥ कर्तृतां प्रत्यगालिङ्ग्य योऽकर्ता मानसी प्रसूति ॥ उल्कापि वाचं सो भ्ये-
 ति शीतार्तः पावके छया ॥ २३॥ करोमीति धिया चैतद्ब्रह्मास्मीति हि लभ्यते ॥ ब्रूतालाभेस्यको

विद्वद्भ्यः

भ्र

प्र

हेतुर्न ह्येतो न्योऽस्य दर्शनात् ॥ २४ ॥ तस्मादविद्या संश्रुतकृत्प्रसङ्गविक्रियं ॥ अविद्यानर्थतत्कार्यं
 प्रसाख्यानेन बोध्यते ॥ २५ ॥ कर्तुं शक्तिर्हि या दृष्टिः सामान्या द्युर्थसंश्रया ॥ तस्य सगामदृष्ट्या तौ प्र
 साख्याया अकृते परं ॥ २६ ॥ अशेषानंदवर्ण्यार्थसूत्रमाद्यमिदं वचः ॥ यस्मात्तस्मात्तदर्थस्य ह्यावि
 श्वदृग्दीर्यते ॥ २७ ॥ विशेषणविशेष्यत्वात्सत्यादीन्यतएव च ॥ चत्वार्येकविंशतीनि नीलरक्तो
 पलोदिवत् ॥ २८ ॥ वेद्यत्वेन यतो ब्रह्म प्राधान्येन विवक्षितं तस्माद्विशेष्यं विशेष्यं ततो न्यस्या-
 द्विशेषणं ॥ २९ ॥ नीलं महत्सुगंधीति विशिष्टं स लं यथा ॥ एकाधिकरणान्येवं सत्यादीनि प
 रं महत् ॥ ३० ॥ एवं विभज्यमानं सत्समिहैव मादिकिः ॥ स्वविशेषविरुद्धेभ्यो धर्मिभ्यः स्याच्चि
 रात्मता ॥ ३१ ॥ एवं च सति तद्भातं यदन्येभ्यो वधार्यते ॥ नीलोपलोदिवद्ब्रह्म नान्यथा वधारणा
 त् ॥ ३२ ॥ ननु व्यभिचरद्वस्त्वस्याद्विशेष्यं विशेषणं ॥ ब्रह्मांतरादृते तत्र कुतो ब्रूहि विशेष्यता ॥ ३३ ॥
 विशेषणविशेष्यत्वे सति दोषः प्रसज्यते ॥ लक्ष्मलक्षणातायां तु न दोषोऽत्र मनागपि ॥ ३४ ॥ अनेका

शाने

तद्देयं त्यक्तः प्रत्यक्षं परं पदं ॥ ८५ ॥ एतज्जन्म धर्ममधर्मं च तथा सप्तानृतं अपि ॥ न्यासो ब्रह्मेति
च प्राह तैत्तिरीयश्रुतिस्तथा ॥ ८६ ॥ अयिष्णुसाध्यं विशायनिः शेषं कर्मसाधनं ॥ तस्यागोसाधन
स्तस्मात्प्रत्यक्षं प्रवर्तते ॥ ८७ ॥ उपस्थादिस्वतश्चे ॥ स्यात्कर्मणा किंप्रयोजनं ॥ स्वतएव न चेत्त
स्याद्देस्यात्कर्मणा च किं ॥ उपस्थादौ तु यत्तु हेतुमात्रमपेक्षते कर्मव्यपेक्षा तस्यैव वदते
एतौ मूढौ यथा ॥ ८८ ॥ निहंतं न भवन्त्यस्य यस्य वा नित्यं भूतता ॥ न तस्य क्रियमाणत्वं स्वपुष्पा
काशयोरिव ॥ ८९ ॥ केर्तव्यतानुसाध्यस्य विदितत्वादिधीयते ॥ दुःखत्वाच्च न यागस्य ह्यु
पायस्तव बोध्यते ॥ ९० ॥ विजिज्ञासस्व तदिति ब्रह्मज्ञाने प्रवर्तकं ॥ विज्ञास्य लक्षणां किं
स्याद्यतौ वा इति च श्रुतिः ॥ ९१ ॥ कोशप्रत्यक्षं प्रवेशेन पूर्वपूर्वप्रहाणतः ॥ कारकादिनिषेधेन
ह्युपायो ब्रह्मवेदने ॥ ९२ ॥ अविद्योद्भूततृष्णेन पुंसाय कल्पितं फलं ॥ अनंतफलसिद्ध्यर्थं तद
नूक्तिः प्रवृत्तये ॥ ९३ ॥ कर्तुः कर्माणि कार्या र्थमनात्मफलदानि हि ॥ पुरोक्ता नियतो नासाव

समन्वयात् ॥ ४५ ॥ अतस्तप्रतिषेधार्थमनंतमिति शब्दयते ॥ अंतःसीमातथेयतातन्निषेधस्त
 नंतता ॥ ४६ ॥ अनन्तादिनिषेधेन सप्तादीनामुपक्षयात् ॥ ब्रह्मणश्चाप्रसिद्धत्वात् ॥ मिथ्यार्थे च द्व
 जो न तत् ॥ ४७ ॥ परमाश्रमनालिंग्यनदष्टं वि तथं यतः ॥ तस्माद्दो वि तथं सर्वपरमार्थैकनिष्ठितं
 ॥ ४८ ॥ पदासदार्थबुद्धिर्न उत्पला दो प्रजायते ॥ तदभावधियेनालं पदं वाक्यार्थस्य तः ॥ ४९ ॥ प्रति
 पद्यपदार्थे हि विरोधात् तद्विरोधि नः ॥ पश्चादभावजानातिवध्यघातकवत्सदात् ॥ ५० ॥ शब्दाप्रतिय
 ते तावत्संगतिर्धर्मधर्मिणोः ॥ मानांतरादपोहस्तनशाब्दस्तेन संस्मृतः ॥ ५१ ॥ न नीलवदना
 दाद्यनीलधीरपजायते ॥ विशेषज्ञानमप्येवंनांतरेण विशेषणं ॥ ५२ ॥ वाक्यार्थानुभवोऽस्य
 का नीलादेरपजायते ॥ किं नीलमिति वाकांक्षासत्येवमुपपद्यते ॥ ५३ ॥ प्रत्यक्षतो वसेयसादे
 वं सर्वस्य वस्तुनः ॥ नैव साध्यं यितुं शक्यं क्षणिकत्वं कैथं च न ॥ ५४ ॥ सति कुंभे न नाशोऽस्ति ना
 शोऽपि न तदाश्रयः ॥ अस्ति चेत्पूर्ववद्वर्मान्नष्टः पूर्ववद्वटः ॥ ५५ ॥ रणे नाशश्च नाशश्चेदस्तु

जीवशतं समाः ॥ ५५ ॥ यतोऽनाशीतिमसृक्षः सचनैवं विहन्यते ॥ ननाशोऽहंतिनेष्टारंगंतरमि
वतङ्गतिः ॥ ५६ ॥ यस्मिन्सह्येवयः सिद्धे न्निरपद्विसतंकथा ॥ लक्षणाथमिदंवाक्यंयस्यापूर्व
मुदाहृतं ॥ ५७ ॥ विशेषणाश्रयाभ्यातः शून्यताप्रसज्यते ॥ विशेषणत्वेप्येतेषां लक्षणाथममास
नि ॥ लक्ष्येऽसतिनतादर्थ्यसमादीनां प्रसज्यते ॥ ५८ ॥ अतो लक्षणावाचिह्वान् शून्यार्थमिदं वचः ॥
विशेष्यत्वेपिनेवं स्यान्स्वार्थसंसागकारणात् ॥ ५९ ॥ स्वार्थसतिनसमादेविशेष्यार्थनियंतृत्वा ॥ नियं
म्यार्थनियंतृत्वं स्वार्थसंसागकारणात् ॥ ६० ॥ स्वार्थसतिनसमादेविशेष्यार्थनियंतृत्वा ॥ नियं
वदस्तव्यावृत्तेव विशेषणं ॥ ६१ ॥ स्वार्थसतिनसमादेविशेष्यार्थनियंतृत्वा ॥ नियं
मार्थास्यान्नशब्दतः ॥ ६२ ॥ मुह्योनिहितंयस्यादेतस्यादात्मनस्तथा ॥ ब्रह्मात्मकाद्वयोस्तस्मादेका
र्थमवसीयते ॥ ६३ ॥ विज्ञानात्मातिरेकेणज्ञाप्यंतेब्रह्मचेत्परं ॥ नियोगगम्यः सन्नभेदोवदकेननिवार्य
ते ॥ ६४ ॥ नचेदात्मा परंब्रह्मस्वतः स्यादस्य दुःस्विनः ॥ नियोगोवा नियोगोवा किं विशेषकरिष्यति ॥ ६५ ॥

पश्यतः प्रयगात्मानमपविद्वान्यवस्तनः॥ अहंब्रह्मेति चेद्भानंशास्त्रादन्यपरंकथं॥ ६७॥ आ
 लनोन्यस्य चेद्धर्मा अस्तु तत्तादयो मताः॥ अनात्मवेस्य किं ते स्यादोत्मत्वेन्यधी नुतिः॥ ६८॥ यत्सा
 ध्मादिक पक्रम्य य आत्मैक्यपसंहतेः॥ अन्योन्यार्थसमाप्ये श्रेयतिरेकेत्वं संभवात्॥ ६९॥ आ
 मेव चेत्परंब्रह्मभवताभ्युपगम्यते॥ आत्मनो ज्ञानकर्तृत्वात् ज्ञानं स्यात्कर्तृसाधनं॥ ७०॥ पारतं
 ज्यमनित्यत्वं धातुर्थत्वे प्रसज्यते॥ तर्कशास्त्रप्रसिद्धे श्रुत्कर्तृत्वात्मानो भवेत्॥ ७१॥ उच्ये बहिर्मुखं स
 त्पदस्याहुः श्रोत्रचंचुवः॥ यथोदितमिदं सर्वं नैतदेवं भवेत्कुतः॥ ७२॥ स्वरूपो व्यतिरेकेपि कार्यव
 तुपचारतः॥ बुध्यमानाश्रयकार्याणिकल्पं तेनाविवेकिनः॥ ७३॥ स्वरूपमात्मनो ज्ञानं न तस्माद्यति
 रित्यते॥ बुद्धेः प्रत्येयकारित्वं तस्माद्विष्युपचर्यते॥ ७४॥ आत्मचैतन्यसंख्यामावृतीर्द्वाः कुरुते यतः॥
 चैतन्यालिंगिताः सर्वास्तसा यो विस्फुल्लिङ्गवत्॥ ७५॥ चैतन्यस्वचितान्दृष्ट्या प्रत्ययानुबुद्धिकर्तृ
 कान्द्राज्ञानं क्रियेत इत्यज्ञाः कूटस्थमपिमन्वते॥ ७६॥ आविर्भावतिरोभावो बुद्धेर्यत्साक्षिको नृणां

तद्विशेष्यं स्वरूपं गृहीतं विशेष्यकं ॥ सजातीया निराकर्तृ विशेषणमिहोच्यते ॥ ३५ ॥ सामा-
न्येतरसंयुक्तमनेकगुणसंयुतं ॥ संभव्यसंभविगुणं विशेष्यं तत्प्रचक्षते ॥ ३६ ॥ विशेष्योतरशेषं
यत्स्वविशेष्यान्यबुद्धिह्वरा ॥ परिकल्पितसंबन्धं लक्षणाभावलक्षणां ॥ ३७ ॥ निरस्यति विशेष्ये वैकं य
तथैवान्यद्विशेष्ये यत् ॥ स्वात्मनैवैकरूपेण लक्ष्यमात्रनिगद्यते ॥ ३८ ॥ सत्यादयः परार्थत्वादि
तरेतरनिरस्यताः ॥ एकैकस्वतएवैषां विशेष्यार्थेन बध्यते ॥ ३९ ॥ सत्प्रमितरूपाद्यद्रूपमन्य त
त्कदाचना ॥ नैव प्रपद्ये सत्तस्याकार्यविलक्षणां ॥ ४० ॥ यावान्कश्चिद्विकीरोऽब्रह्मतस्मान्नि
वर्तितं ॥ भजते कारणं तत्तथा ॥ चैतन्यधर्मकां ॥ ४१ ॥ तद्दोषद्वयनुसर्गज्ञानं ब्रह्मेकदीयते ॥ ४२ ॥
नेकार्थाभि संबन्धात्किमर्थज्ञानमुच्यते ॥ ४३ ॥ ब्रह्मणो भेदकं यस्मादानं तेन च संगतः ॥ तस्मिन् शानमि
ति न्याय्यमन्यथा दोषदर्शनात् ॥ ४४ ॥ तस्मात्सत्समनं तं यज्ञानं तदिह गृह्यते ॥ भावसाधनमेवातः स्या
देतद्यत्किं दर्शनात् ॥ ४५ ॥ शानं ब्रह्मेति वचनादंतवत्त्वमेवापतते ॥ शानस्य लोकि कस्य ह्यंतवत्

तते निवृत्तं च विवः शफयाम्यहं ॥ ८५ ॥ तस्मादासन्नकर्तृत्वमिति मिश्रे यमविद्यया ॥ स सा दिलक्ष
 णो ब्रह्म प्रत्यक्षमपि नेक्षते ॥ ८६ ॥ अतो विद्या निषेधेन सदा विस्फारिते क्षणः पिवन् शत्रादिना ना
 तं प्रसंगात्मानमीक्षते ॥ ८७ ॥ तमात्रोपसंभलेष समुत्थं यत आत्मनः ॥ कर्तृभोक्तृविज्ञानं बुद्धौ तन्नि
 हितं ततः ॥ ८८ ॥ तमोरजो विनिर्मुक्तं सद्ब्रह्म चोपलभ्यते ॥ ब्रह्मातो निहितं बुद्धौ मनसैवेति च श्रुतिः ॥
 ॥ ८९ ॥ निगूढमस्या तद्ब्रह्म कामा विद्याद्यप्युवाच ॥ प्रसृष्टियोनुपश्यंति तस्माद्बुद्धिर्गुह्यते ॥ ९० ॥
 परमं ब्रह्म यो महाईश्याद्ब्रह्मात्परमं यतः ॥ अतैर्येयं बहिर्देति तच्च बुद्धेः समाश्रयं ॥ ९१ ॥ गुहायां परमे
 व्योमन्वस्तु वृत्तमपेक्षया ॥ स सा दिलक्षणा नान्यद्वियः प्रत्यक्षप्रतीयते ॥ ९२ ॥ स सा द्युर्ध्वविरुद्धे
 भयः सम्यग्भावत धीर्यतिः ॥ धियः प्रत्यक्षप्रविश्याथ स सात्मानं प्रेयस्यति ॥ ९३ ॥ तस्मादुपायसि
 ध्यर्थं बुद्धेः प्रत्यक्षप्रवेशनं ॥ गुहायां परमेव्योमन्धूतिरस्मानतोऽन्वशात् ॥ ९४ ॥ जातु र्ज्ञेयं परं
 ब्रह्म भेदबुद्ध्या पनुत्तये ॥ गुहायां परमेव्योमन्ज्ञेयं जातरि शिष्यते ॥ ९५ ॥ साध्यसाधनसंबन्धवत्

नैवानुधावतः॥ साध्यसाधननिर्मुक्तं स्वात्मन्या विशते परं॥ ७४॥ सोऽनुते निखिलान्कामान्कर्तुं
हेतुदसंभवो॥ आशंक्य ब्रह्मणेत्याह युगपत्स्यासहेति च॥ ७५॥ प्राप्तीचिनस्यात्तद्ब्रह्मपेक्षार्थाच्चे
त्सहेत्येता॥ संभाव्यते परागूतं नापि सत्यादिमत्परं॥ ७६॥ नापिनोत्सहते वक्तुं निपातत्वात्सहार्थता
तस्याद्युगपदर्थस्य वाचकस्यासहेतियत्॥ ७७॥ आनादसत्याद्युचिते रात्मनो न्यन्नविद्यते॥ तस्या
द्विपश्चिद्ब्रह्मण्योऽकामान् सर्वान्सहान्नुते॥ ७८॥ आतुर्हर्द्दगुहां तच्छब्दं प्रचीचो न्यन्नलभ्यते॥ सत्यादि
मदतो ब्रह्मप्रसंगात्मेव तद्विदः॥ ७९॥ विपश्चिद्ब्रह्मतिरेकेण ज्ञेयत्वाद्यपनुत्तये॥ सामानाधिकरण्येन ब्र
ह्मणा हविपश्चिना॥ ८०॥ एकयाक्रमवर्तिन्या व्याप्नोति क्रमवर्तिनः॥ अवगत्या खिलान्कामान्यो
काम इति च श्रुतिः॥ ८१॥ आदावते तथा मध्ये धियो ने क्वारीरगाः॥ निर्विशेषैकचिद्ब्रह्मासात्यनन्या
नुभवात्मना॥ ८२॥ सर्वप्रवृत्तिहेतुं श्रयस्माद्ब्रह्मविदनुते॥ कामान्ब्रह्मविदस्तस्मान्नप्रवृत्तिरहेतु
तः॥ ८३॥ अविधाहेतवः कामाः काममूलाः प्रवृत्तयः॥ धर्मा धर्मो च तन्मूलो देहो नर्थाश्रयस्ततः॥ ८४॥

अतो विधानि रोधे स्यान्निरोधो विदुषः सदा ॥ निरोध कर्म हेतूनां विकाराणां तदेव तु ॥ १०॥ **संस्तो**
 प निषदर्थस्य सूत्रमिदं यथापुरा ॥ संक्षेपतस्तदर्थश्च सम्यङ्ग्रेण वर्णितः ॥ ११॥ **अनेन**
 वाद्यसूत्रेण यावानर्थोऽत्र सूत्रितः ॥ आसमाप्ते रियं वृत्तिस्तस्मादित्युच्यते धुना ॥ १२॥ **संस्तो**
 मेनंत चरसादेः पंचकापरं ॥ स्यामदृश्यादिशास्त्रोक्तमहंब्रह्मेति निर्णयं ॥ १३॥ **ननु** संप्रमनं
 तंच कथं सम्यक् प्रतीयते ॥ देशकालादिहेतुत्वात्तदिदानीं विभाव्यते ॥ १४॥ **वस्तु** तो देशतश्चै
 व कालतश्च त्रिधोऽयते ॥ आनंसंब्रह्मणश्चातः ससाद्यपि च सिध्यति ॥ १५॥ **अनेन** तं देशतो व्योम
 देशवत्प्रकृतित्वतः ॥ कारणेनैकदेशं हि कार्यं नान्यत्र वर्तते ॥ १६॥ **कार्य** वा कालतो नास्य वस्तु
 तश्च विहाय सः ॥ **वस्तु** तस्य सद्भावादानं संवस्तुतोऽपि न ॥ १७॥ **काल** कावाद्यो नित्वात्सर्वमि
 त्वात्तथात्मनः ॥ **वस्तु** तस्य चासत्त्वात्सुरव्यानं संपरात्मनः ॥ १८॥ **कल्पि** तेन परिच्छेदो न ह्यकल्पि
 तवस्तुनः ॥ **कल्पि** तेऽहं कालादिर्विचारं भण्णशास्त्रतः ॥ १९॥ **तस्मात्** ससादियाथात्म्यं तस्मादित्ये

ततो न्येकं समाश्रित्य साक्षिकत्वं मुच्यते ॥७७॥ बुद्धिभावा न व छिन्ने तादृशं पंचथा पुरा ॥ बु
ध्यु सत्तावपि तथा विक्रियं ह्यनुभूयतां ॥ ७८ ॥ कर्तृकार्यविभासित्वा कर्तृकार्यभिधायिनः ॥ लक्ष
यंति परं ब्रह्म नानासातप्रचक्षते ॥ ७९ ॥ यत्तु तद्ब्रह्मणो ज्ञानं सर्वानन्यदविक्रियं ॥ ब्रह्मणोऽव्यति
रिक्तं तत्सर्वप्रत्यक्समाहितः ॥ ८० ॥ प्रत्यारख्याता विवेकानात्स भेदस्यार्थवाचिना ॥ तथैव सस्य श
ब्देन लक्ष्यते तन्न त्रच्यते ॥ ८१ ॥ एवं सत्यादयः शब्दाः स्वार्थसंज्ञामिनः परा ॥ लक्षयंति विसृष्टार्थनिवृ
त्त्या ज्ञानहानतः ॥ ८२ ॥ निवर्त्य भेदान् भिन्नोर्थोऽस्यार्थनिवर्तिनां ॥ सत्यादीनामतः सिद्धमवाक्यार्थ
त्वं मात्मनः ॥ ८३ ॥ यतो वाचो निवर्तते नेति नेतीति जापरे ॥ एवं सत्यर्थवत्सर्वमन्यथा तदनर्थकं ॥ ८४ ॥ कोट
स्त्वं सत्यमित्युक्तं तदुपज्ञानमुच्यते ॥ स्वतो बोधस्य कोटस्त्वं ज्ञातुरनं समेकता ॥ ८५ ॥ ज्ञानभेदात्तु त
द्ब्रह्म ह्यनीक्षितं तमंपरे ॥ ज्ञातुरन्यस्य चाभावाद्यो वेदेत्युच्यते कथं ॥ ८६ ॥ स सादिलक्ष्याज्ञानो ह्यससाध
र्थनिषेधधी ॥ वर्त्मनैवास्मात्प्रोतिके वलाज्ञानहानतः ॥ ८७ ॥ एवं ज्ञातं विजानाति विमुक्तश्च विमुच्यते ॥ निव

य

यत्ततः ॥ कौटस्थ्या जन्म शान्ता म न व र्च्छां जने जने ॥ ३० ॥ कालत्रयस्या विद्यायाः समुत्थाना
 दहेतुता ॥ कर्म देवेश्वरादीनामत एवानिर्गता ॥ ३१ ॥ अनिच्छि यप्पया ह्येते जगतः स्युः प्रतिक्ष
 यं ॥ धिया जने ते कर्ता कर्म भि श्रेति हि श्रुतिः ॥ ३२ ॥ अनाद्यि मध्य निधना विद्या संद्रुषितात्मनः ॥
 ब्रह्म णो जायते यो मतिमिरादिव चंद्रमाः ॥ ३३ ॥ नालं क्षणमपि रच्छतुं कार्यं त ध्रुवतो कुतः ॥ र
 ज्वैव भोग्य विद्यो ध्रुमूढ दृष्टे ध्रुवा यते ॥ ३४ ॥ तिमिरोपप्लुतो यदङ्गिनामिव समीक्षते ॥ चंडि
 को मात्मनस्त दृक्कार्यं भिन्नं समीक्षते ॥ ३५ ॥ यद्यद्भूतं यथा संख्यं तत्तत्तावदुपसृज्यते ॥ पूर्व
 व्याप्तानि कार्या त्वा दुत्तराणि यथा क्रमां ॥ ३६ ॥ आकाशादेश्च कार्यत्वात्त्रवाद्यादि प्रजायते ॥ ३७
 वियद्गुणान्मरुज्जन्मतस्मादात्मन एव तत्ता ॥ ३८ ॥ पंचैव रवर्षु नूतानि व्योमा दीन्युपलक्षयेत् ॥
 कार्यकारणरूपेण भूतेभ्यो नान्यदिष्यते ॥ ३९ ॥ वाद्यादिपुत्रयः शब्दः रवस्त्वं तम विचक्ष
 णाः ॥ वाद्यादीनामि वेक्षंते स्त्रगुणानिव भोगिनः ॥ ४० ॥ चतुर्गुणानि का पृथ्वी न चतु र्ष्वि

सायथा॥ ब्रह्मात्मकं जगत्सर्वं ब्रह्मैवं न जगन्मयं॥ ४७॥ सत्यं ज्ञानमनंतं तं यत्स स्यात्पि पुरे कलं॥
अनन्यानुभवं ब्रह्म तस्मिन् न्यायतः स्फुटं॥ ४८॥ दिगादिकरणो देवः पंचभूतशरीरभरुः॥ सर्वो
स्मीत्यभिमानेनो विराडेव मजायत॥ ४९॥ अस्मात्पूर्वं भवेत्सूत्रं तस्मिन् सति विराड्यतः॥ अस्तं
रानुरोधाच्च विज्ञानमिति लिंगतः॥ ५०॥ युक्त्या च मया दिव्यो ह्यभ्रं प्राणमितीरणात्॥ उपोस
नोपदेशाच्च सूत्रमत्र विवक्षितं॥ ५१॥ कार्योत्पादात्पुनस्तत्तुल्यं स दविभागवत्॥ कारणांका
र्यमुत्पाद्यकार्यतामिव गच्छति॥ ५२॥ कार्ये सति तु तत्सूत्रं प्रज्ञानघनरूपभूता॥ अवच्छिन्नं स्वका
र्येण समच्छिन्नं हितं व्रजेत्॥ ५३॥ ब्रह्मदि स व्यपेक्षायां भुवः पंचगुणात्मिकाः॥ ब्रह्मि प्रभ
तयः सर्वाभवं योषधयः क्रमात्॥ ५४॥ अदनाहं तथा च ताभ्यः समभिजायते॥ जगद्धाद
भ्रातृसौत्यतिः शोणितं जायते रसात्॥ ५५॥ जायते सधिरान्मांसं मेदसश्च ततो भवः॥ मेदसो
स्थीनि जायंते मज्जाप्यस्थिः समुद्भवा॥ ५६॥ ततः शुक्रस्य निष्पत्तिर्बीजं मात्रसृजासह॥

निजा विद्या महाजाल संवीत शिषणः पुमान् ॥ ५० ॥ मोहोच्छानल कामाख्य बडि शापहृता
 रायः ॥ तमसा कामराजं ण संकल्या कर्षितेन सः ॥ ५१ ॥ रागाख्य विषले पेन ताडितो विषये
 पुष्पा ॥ ग्रहा विस्त्रवा नीरा श्रो दितो ज्यन्य कर्मणा ॥ ५२ ॥ योषिदग्निं पतत्या तैज्यो तिलोभाप
 तं गवत् ॥ आहृष्य देहा तदुक्तं यथा कर्म यथा श्रुतं ॥ ५३ ॥ रेतो वह प्रनाड्या थ यौनौ पुंसानि
 विस्त्रते ॥ तस्य यौनौ निषिक्तस्य निमित्तव रावर्तिनः ॥ ५४ ॥ जायते कलला वस्त्रा ततो बुद्धिदस्त
 पिणी ॥ बुद्धि द्वाजाय ते पेशी पेशी तो जायते धनं ॥ ५५ ॥ घना दंगा नि निष्पत्तिः केश रोमा पि चांगतः ॥
 पूर्वजन्म नि यान्या सन्भूतानि करणानि च ॥ ५६ ॥ तान्ये वेहापि देहा यत द्यथेति श्रुतेर्बलात्
 सर्वात्मनोऽप्यवच्छेदो विराजः सूत्रजन्मनः ॥ ५७ ॥ इयान स्मीति संमोहा काम कर्म समन्व
 यात् ॥ लिंगात्मक तया तद्वत्समहिम ॥ हिरूपिणः ॥ ५८ ॥ तदवच्छेदहेतोः स्यादव्यक्तस्य
 सुषुप्तता ॥ परात्मनोऽप्यने तस्य क्षेत्रज्ञत्वमविद्यया ॥ ५९ ॥ क्षेत्रज्ञं चापि मां विद्मीत्येवं स स

वमादिना ॥ वक्ष्यते ब्रह्मणः सम्यक् सृष्टि व्याजेन यत्नतः ॥ २० ॥ तस्मादित्यादिवाक्योक्तं वै
शब्दः स्मरणाय तु ॥ एतस्मादिति मंत्रोक्तं सत्यादिगुणलक्षितं ॥ २१ ॥ तद्विषयि सामर्थ्यात् दि
देतद्वा प्रतीयते ॥ आत्मकतेर्न मुरव्यर्थः प्रतीचोन्यत्र लभ्यते ॥ २२ ॥ मतः सर्वमिदं जातं म
य्येवांते प्रलीयते ॥ अहमेको विप्रम्रीदमित्येवंच प्रसिध्यति ॥ २३ ॥ सर्वानन्याविकार्येकमका
र्याकारणं परं ॥ ब्रह्म स्वभावमात्मैव सृष्टिर्वक्तुं न शक्यते ॥ २४ ॥ ब्रह्मणोऽन्यदतः सर्वं कार्य
हेन विवक्ष्यते ॥ ब्रह्मणो कारणत्वाच्च सृष्टौ हेतोरसंभवः ॥ २५ ॥ ब्रह्म स्वभावो हेतुश्चेत्सृष्टेः
तत्संनिधेः सदा ॥ सर्वदा ब्रह्म वत्सर्गो न च देशाद्यसंभवात् ॥ २६ ॥ नाभूत्सृष्टिरभूत्तत्वादभूतं का
लहेतुतः ॥ न भविष्येत्यभावेत्वादभाव्यं चाकियो हिते ॥ २७ ॥ न दानीमदितीयत्वात्कोटिस्थ्या
दात्मनः सदा ॥ भविष्यस्य भूत्वा तावत्तवृत्तमपेक्ष्य तु ॥ २८ ॥ भविष्यस्य भूत्वेति यतो वध्यं
विशेषणं ॥ उक्त्वा दिवदणोस्तस्मादविद्येवाऽकारणं ॥ २९ ॥ असतः कारणं नास्ति स्मृतो नतिश

जायते श्रवणे द्वियं ॥ ७० ॥ परिशिष्टेषु चाप्येवमिंदिषूपधारयेत् ॥ देहो सति मनसुत्तमो व्योमवत्
 घटजन्मना ॥ ७१ ॥ अस्यादयोप्यतो न स्युः सति जन्मनिते यतः ॥ यावद्वावदयं देहो वर्द्धते गर्भ
 शायिनः ॥ ७२ ॥ तावत्तावदप्यव्यक्तिलिङ्गस्याप्यभिजायते ॥ समग्रकरणस्याथ न व मेमा सिद्धि
 नः ॥ ७३ ॥ व्यतीतानेकजन्मोऽप्यज्यंते वासनाः क्रमात् ॥ आविर्भूतप्रबोधोसौ गर्भदुःखदिसंस्पर्श
 तः ॥ ७४ ॥ हा कष्टमिति निर्विर्हाः स्वात्मानं शोभुची स थं ॥ अनुभूतापुरासह्यामथामर्मछिदोस
 ह्नुत् ॥ ७५ ॥ करं भवालुकास्तथायादहं स शुभाशयान् ॥ जाठरानलसंतप्ताः पितारव्यरसविष्
 षः ॥ ७६ ॥ गर्भाशये निमग्नं तादहं सति भृशं तु मां ॥ अदर्यं किमिव क्रापिकूटशाल्मलिकं टकैः ॥
 ७७ ॥ तुल्या निवितुदं त्याज्यं पाश्चाच्छिक्क कं चादितं ॥ गर्भे दुर्गंधं भूयिष्ठे जाठराग्निप्रदीपिते ॥ ७८ ॥
 दुःखं यासंयत्तस्मात्कनीयः कुंभिपाकजं ॥ पूयासूक्ष्मेषु पायित्वं वांताग्निं च यद्भवेत् ॥ ७९ ॥
 अशुचौ ह्यभिभावश्च तत्राप्तं गर्भशायिना ॥ गर्भशय्यां समासह्यदुःखं यादृशं यापितव्यं ॥

नातिशेतेमहदुःखेनिःशेषनरकेषुयत्॥ अस्थियंचविनिष्पिषःपरीतःकुक्षिवह्निना॥८१॥
क्लेदासृग्दिग्धुसर्वांगोजरायुपटसंस्तः॥ निःक्रामनृभृशोदुःखातेसिद्धंभुजैरधोमुखः॥८२॥
यंचादिवविनिर्मुक्तःपतत्युत्तानशाय्यधः॥ अकिंचित्स्तरस्तदाबालोमांसपेशीसमस्थितः॥८३॥
भ्राज्जगदिहंष्ट्रिभ्योरक्ष्यतेदंडपाणिभिः॥ पितृवद्राक्षसंवेत्तिमातृवद्वाकिनीमपि॥८४॥
दश्रातिथिकपापिहं हि शैवावं॥ दूषोथयौवनं प्राप्यमन्मथञ्चरक्विवलः॥८५॥
दुःखैःसतथाकस्माच्चवल्गाति॥ आरोहति तसंबेगाच्छातानुद्वेजयत्यपि॥८६॥
किंचिदपि वीक्षते॥ महापरिभवस्थो नंजरं प्राप्याथ दुःखितः॥८७॥
न जीर्यति॥ भग्नदंतो भग्नदृष्टिः कटुतिक्तकषायभुक्॥
गदायुतसमाविष्टः परिभुतः स्वबंधुभिः॥८८॥ निःशोचो मलदिग्धांग आर्त्तगितधरो वितः॥
कासाधो वायुपुरजासितश्मश्रुकचांबरा॥८९॥ श्वा सोऽच्छस्वनवंशाच्चजाठरध्वनिगोयिका॥ वलीपलित

वञ्चयैव रक्तं चुक धारिणी ॥ ८१ ॥ दंडतृतीयपादेयं प्रस्वले तीमुहुर्मुहुः ॥ अग्निपाकि कुरु कमाद्या
 सूक्ष्मत्वकपटसंवृता ॥ ८२ ॥ गुल्फजान्वास्त्रि संघर्ष चलन्तु पुरघोषणी ॥ प्रज्ञां मेधां धृतिं शौर्यं
 यूनां जगधावलं तथा ॥ ८३ ॥ हतार्थेव प्रहर्षेण जरायोषित्यनृत्पति ॥ ततोपिमृतिदुःखस्य दृष्टं
 तोनोपलभ्यते ॥ ८४ ॥ यस्माद्विभ्यतिभूतानि प्राप्ता न्यपि रं रज्ज् ॥ द्रियते मृत्कनाजंतुः परि
 ष्वक्तोपि बांधवैः ॥ ८५ ॥ सागरं तर्जलगतो गसडेनेव पन्नंगः ॥ हाकांते हाधनं पुत्राः कंदमानः
 सुदारुणा ॥ ८६ ॥ मंडूक इव सर्पेण गीर्यते मृत्कमानरः ॥ मर्मस्त्रुहस्य मानेषु मुच्यमानेषु
 संघिषु ॥ ८७ ॥ यत्तु दुःखं म्रियमाणस्य स्मर्यते तन्मुमुक्षुभिः ॥ दृष्ट्वा वा सिध्यमाणायां संश
 याद्विद्यमाणया ॥ ८८ ॥ मृत्कपाशेन बद्धं ज्ञातारं नोपलभ्यते ॥ संसध्यमानस्तमसा मह
 वृभ्रमिवाविशब्दः ॥ ८९ ॥ उरो धृतस्तदाशातीन्द्रक्ष्यसे दीनचक्षुषा ॥ अयः पाशेन कालेन स्त्र
 हपाशेन बंधुभिः ॥ ९० ॥ आत्मानं लप्यमाणं त्वमपि तोदक्ष्यसे तदा ॥ हिक्कि का बाध्यमानस्य भ्रा

रूपपदधते॥ न जानामि सविद्यैका नित्यातकारणं मता॥ ६०॥ स्वप्नसिद्धयेव सा सिद्धये निबोले
 कीव वासरे॥ प्रमाणोत्पन्नया दृष्ट्या यो विद्याद्रष्टुमिच्छति॥ ६१॥ दीपेनासौ ध्रुवं पश्येद्ब्रह्माकुक्षि
 मतंतमः॥ अनामेतीह यद्वा तितदविद्याविजृम्भितं॥ ६२॥ तस्मादविद्या सा प्युक्ता विद्या तामेव
 करूपिणी॥ आत्मा ग्रहातिरेकेण तस्या रूपं न विद्यते॥ ६३॥ अग्निजा दिवदविद्येति सखे वंद्यते स
 दा॥ तस्मात्सदसद्विद्या दिर्विकल्पो मूढचेतसां॥ ६४॥ निरूप्यमाणो निर्वाति न वेद्गीयग्रहात्मनि॥
 तया संकीर्तचित्तो यं ह्येत्का देहं पुरातनं॥ ६५॥ लिंगात्मा प्राविशेद्योनिं कर्मादिमज्जते रितः॥ अत्रै
 मं भस्तथा तेजो भुक्तं प्रत्येकं शस्त्रिधा॥ ६६॥ त्रिवृत्तं तदैकैकं परिणामं प्रपद्यते॥ पुरीषमां स बु
 ध्यं शौर्मजा सुक्ष्मं शशिभिः॥ ६७॥ तथा स्थिं मज्जा वाग्ना गैरन्ना मेजां सिकालतः॥ मनो बुद्धिं द्रिया
 णां स्यात्कर्म शक्तेश्च भारती॥ ६८॥ प्राणश्च प्राणभेदानामुपलक्षणं सिद्धये॥ कर्मोच्छ्रयभावनापि
 स्तु चोद्यते यद्यदीदृशं॥ ६९॥ जायते तदहंकाराद्यथा कर्म यथाश्रुतं॥ श्रोतास्मीत्यभिमानादि

स्मृतिचमन्यते॥ श्यामोस्मृतिचदेहस्य श्यामत्वं मन्यते बुधः॥१२॥ गोधनाद्यभिमानेन तद्वान्
 स्मृत्यविद्यया॥ ब्रह्मचारी गृहस्थो ह्येतापसोस्मितथापुनिः॥१३॥ लिंगदेहात्मसंस्कारान्मन्यते
 संगकारणात्॥ मित्रात्मनां तु भूतानां शरीरं कार्यमुच्यते॥१४॥ ममाहमिति संमोहादनर्थप्र
 तिपद्यते॥ सर्वेषां चान्नकार्यत्वे ब्रह्म ज्ञेयमेतथा॥१५॥ कर्मज्ञानाधिकारित्वात्पुमाने वेहगृ
 ह्यते॥ अनेकानर्थनीडे स्मिन्निमग्नं ब्रह्म विद्यया॥१६॥ संक्रामयितुमिच्छत्वाद्ब्रह्मांतरतमं न
 रं॥ तत्तत्तारवाग्रदृष्टे वसोमं यद्वत्प्रदर्शयेत्॥१७॥ निःकोशं कोशदृष्टे वं प्रतीचि ब्रह्म द
 र्श्यते॥ अनादाविहसंसारवासनोरंजितामतिः॥१८॥ प्रतीच्युपायतः कर्तुं शक्या तस्मात्स
 उच्यते॥ देतास्पृक् प्रत्यगात्मैकः प्रतीचीव परागपि॥१९॥ युष्मदस्मत्विभागाभ्यां भिद्यतेऽवि
 द्यामृषा॥ अस्मद्विभागे पंचास्य यथैवान्नमया दयः॥२०॥ तथा तत्प्रत्यगात्मानो युष्मद्यन्ना
 दयः स्मृताः॥ आध्यात्मिका न्विलाप्याथ यथास्व प्रत्यगात्मसु॥२१॥ अन्नादीन्ययुपासो तत्कृतरोत्तर

रूपगान्॥ जगन्धाकार्यात्मतामेवं कारणात्मतया स्थितं ॥ २३ ॥ आत्मना लिङ्गिते ब्रह्मवाक्याज्जगन्धा
चतामपि ॥ जगन्निविशति इत्येयं प्राप्ता तद्विबर्द्धते ॥ २३ ॥ स यजुः सामरूपो तो वेदात्मा तर्मनो
मयः ॥ वेदार्थविषया बुद्धिर्विज्ञानं निश्चिन्तात्मकं ॥ २४ ॥ ज्ञानकर्माग्निनिर्वृत्तः आनन्दः फलल
क्षणः ॥ त्रिष्येवान्त्रा निचैतानि प्राजापत्यानि सर्वशः ॥ २५ ॥ प्राणो मनस्तथा वाक् विराड् आत्मता
गतः ॥ चतुर्णां प्रसंगात्सैव मानंदमय उच्यते ॥ २६ ॥ प्रज्ञानघनरूपत्वात् स्याद्देवो यस्य कार्य
तः ॥ त्रिरादिप्रकृतिस्तस्या दुपासनकर्मणे ॥ २७ ॥ तस्मादेवं चितीरेतामानसी व्यचिच
क्षिरे ॥ शिरोमूर्द्धाभुजौ पक्षौ आत्माकायश्च मध्यमः ॥ २८ ॥ शेषं पुच्छमिति ज्ञेयं चितिमेवं विवि
तयेत् ॥ उपासीनश्चितीरेवं विद्वानेता यथाक्रमं ॥ २९ ॥ पूर्वपूर्वप्रहाणेन ह्यंतरंतः प्रपद्यते ॥ अतए
नंति शंखत्वात्संभाव्येत यथोदितं ॥ ३० ॥ लिङ्गप्रसङ्गगम्ये हि स्यादाशंका नृबुद्धितः ॥ स्वभावतो
वा संप्राप्तमनूद्योपासनं श्रुतिः ॥ ३१ ॥ नामादाविवभूमानं विधत्ते ज्ञानमात्मनि ॥ अतएव राज्ञा संप्राप्तं

मोक्षादुर्वाकफलायतु ॥३२॥ तदन्तर्धपरं श्रेयः प्राप्तयेत्तानमुच्यते ॥ ब्रह्मविद्योऽप्येनैव को
 शानर्थमहोदधेः ॥३३॥ निनीषंतीपरं पारं स वा इत्यभ्यधा यथा ॥ मूलात्मानं स शब्देन स्पृष्ट्वा तं
 स्मृतयेथ वै ॥३४॥ कोशात्मतां समापन्न एष इत्यभिधीयते ॥ अविद्यया दहोऽपि रज्जु सर्पा
 त्मतामिव ॥३५॥ कोशपञ्चकतां यातः तमनुजो शतीव हि ॥ मय उच्यते विकाराद्ये निषिद्धौ सौ परा
 त्मनः ॥३६॥ युक्त्या गमाभ्यामन्नस्य कार्यं देहः प्रतीयते ॥ इदं मेवा शिरस्तस्य मा भूदध्यास लक्षणं ॥३७॥
 प्राणकोशवदेवेति तस्माद्देवावधार्यते ॥ विराड्द्विज्ज्वात्मनो रेकं श्रुत्यंतरवशादिह ॥३८॥ उपासनोपदेशाच्च
 जानीयात्पिंडदेवतां ॥ विराडात्मकतां याते पिंडे ध्यात्वा वसायिनि ॥३९॥ प्राणोवाद्यात्मतामेति प्रथुस्त
 द्दटदिपवत् ॥ विद्यादन्तमयेनैव मूषायां दूतताम्रवत् ॥४०॥ सर्वान्प्राणमया दीस्तान् रचितान्पुनः पाहती
 न् ॥ यथोदिता तुवादी तु श्लोकोऽप्यत्र निगद्यते ॥४१॥ ब्राह्मणोक्तार्थविज्ञानवद्विमेहितकाम्यया ॥ अत्रा
 देवप्रजाः सर्वा जायंते नैव बृंहिताः ॥४२॥ वद्धंते वन्न मेवैताः प्रविलीयंति सर्वशः ॥ भूतेभ्यः पूर्वनिष्प

परि

न२

से न श्रुष्यतः ॥१॥ कृष्णमात्रेण स्य पाशेन न खल्वस्ति परायणं ॥ संसारयंत्रमारुढो यमदूतैरधिष्ठितः ॥
कृयास्यामीति दुःखार्त्तः कालपाशेनो जितः ॥३॥ मातापितागुरुस्तुतः स्वजनो ममेति प्रायोपमेजगतिक
स्य भवेत्प्रतिज्ञा ॥ एको यदा ब्रजति कर्मपुरः सरोयं विश्रामवृक्षसदृशः खलु जीवलोकः ॥४॥ सायं
सायं वा सवृक्षसमेतः प्रातः प्रातस्तैव तेन प्रयांति ॥ यत्कान्योन्यं तं च वृक्षं विहंगायद्वतद्वद्वा
तयो ज्ञातयश्च ॥५॥ मृतिविजं भवेज्जन्म जन्मवीजं तथा मृतिः ॥ अदीयं त्रवदश्रं तोषं भ्रमीत्यनिर्दे
रः ॥६॥ कपर्जन्यधरा मर्त्ययोषिदग्निषु दैवतैः ॥ अद्भुतं राजवर्षा नरेत आरब्धं हविर्हितं ॥७॥ पंचम
माहुतावेवं पुंवाचो ज्ञायते पुमान् ॥ क्रमात्तस्य महानर्थसंस्तुतिरिति तज्यते ॥८॥ इत्याद्या विक्रियाः
सर्वा लिंगदेहसमाश्रयाः ॥ अतश्चानपि संमोहात्तद्वानित्यभिमान्यते ॥९॥ ज्ञातास्मीत्यभिमानाद्वि
जेष्यते श्वानकर्मणि ॥ मंतास्मीति तथा मोहात्कुसंते मानसीः क्रियाः ॥१०॥ प्राणाद्यास्मानिमानेन
कर्मचेषं प्रपद्यते ॥ चक्षुराद्यभिमानिचक्षुपाद्यालोचनापरः ॥११॥ तथा देहस्य दाहादौदग्ध्यो

र्थः समर्थितः॥ यथोक्तान्न मया दस्मादन्यः स्यात्तद्विलक्षणः॥ ५४॥ अंतरः प्रयुगि हेतु दात्मा चा
 त्सममयात्॥ कोशैश्चतुर्भिः संव्याप्तो यथैवान्नमयः पुरा॥ ५५॥ जानीयादुत्तरानेवं त्रिद्वेकार्थसमन्व
 यात्॥ तेन प्रापामे येनैष पूर्णैरज्वेवपन्नगः॥ ५६॥ कार्यतोन्नमयः कृष्टो वाचारभयशास्त्रतः॥ सर्वे
 पुत्रविधो ह्युक्तो यो यं प्रापामयः स्मृतः॥ ५७॥ अमूर्तत्वात्कुतो न्वे तद्वेतुस्तस्येति प्रप्यते॥ प्राणस्तस्य
 शिशिरश्चैव प्राणो यस्मान्मुखालयः॥ ५८॥ व्यानेस्य दक्षिणः पक्ष उत्तरो पान उच्यते॥ सामा
 न्यं वीर्यवत्तास्यादि तुरस्या तथा मता॥ ५९॥ आकाश इति चात्र स्यात्समानां वरसाम्यतः॥ प्राणानां
 तत्प्रतिष्ठा नादात्मा सोऽश्रुति तो भवेत्॥ ६०॥ पृथिवी देवता पुच्छं सैषेति श्रुति दर्शनात्॥ असोराध्या
 सिका स्ये पाश्चित्ति हेतुः प्रकीर्तितः॥ ६१॥ अनात्मनी वेदाप्याह श्लोकं प्राणमयात्मनि॥ प्राणं प्राणं
 तमन्वेव देवाः प्राणं तिनः स्वतः॥ ६२॥ वर्षसी ह यदैव त्वमपीमाः प्राण ते प्रजाः॥ मनुष्याः पशवो न्येव
 प्राणास्तसु समाश्रयात्॥ ६३॥ अध्यात्ममधिदैवं च करणान्यधिदेवताः॥ प्राण स्वतः पद्यजहृमृ

स्मृतिप्रकृतिः॥६४॥ वटनेसाविदं सर्वं सर्वस्यायुर्यतो ह्यसे॥ तस्मात्तं तद्विदः प्राहुः सर्वयु
षमनेकशः॥६५॥ सर्वयुषगुणेनासंयत्मानमुपासते॥ ते तं सर्वयुषं प्रापं प्राप्नुवंत्यपि योगतः॥६६॥
तस्यैव नमयः॥ शेषयोयं प्राणमयः स्मृतः॥ स बः शरीरशरीरआत्मातेनात्मवान्यतः॥६७॥ स सादिभक्षणोवा
त्मागोणे ह्यात्मा मुतोपरः॥ सर्वतरवान्यायैवं यः पूर्वस्येति हि प्रकृतिः॥६८॥ मिथ्यात्मना हि सर्वेषां स सादि
गुपालक्षणं॥ व्याविद्धा शेषसंसारं आत्मानं तं प्रचक्षते॥६९॥ न ह्यात्मवान् भूवेत्सर्पो दंडाद्याध्या
सरूपिणा॥ आत्मनावितथेनेव सर्पो रज्ज्वात्मनात्मवान्॥७०॥ प्राणाद्येवेत्येतोन्यायादृश्यमापाश्र
तीरितान्॥ व्युत्थाप्या नमयं च प्राणोस्मृतिव्यवस्थितः॥७१॥ यस्तं मनो मयात्मानं संज्ज्ञामयितु
मुच्यते॥ तस्मादिह्यादिवाक्यस्य त्वर्थं पूर्वमवादिषं॥७२॥ प्राधान्यं यजुषो ज्ञेयं हविः प्रक्षेपकारणात्
स्वाहारश्च धावषट्चेति सन्निपात्योपकुर्वते॥७३॥ शिरआदिप्रकृतिस्तु वाचनिकपथे वा स्ति ह॥ वचनं
बलवद्यस्मात्सोरुषेयीहिकल्पना॥७४॥ पदवाक्यं च स्वस्वरस्त्वाननादवर्णादिसंयुता॥ यत्रोच्छ

मानसीवृत्तिर्यजुः संकेतवर्तमाना ॥ ७६ ॥ एश्वरज्ञानसं दृष्ट्या पदवाक्यानु रंजिता ॥ ओत्रादि
 करणद्वारस्त्रायजुरित्यभिधीयते ॥ ७७ ॥ ज्ञानात्मत्वे हि मंत्राणां घटते मानसो जपः ॥ ज्ञानस्य
 शब्दरूपत्वात् ॥ मंत्राणां वृत्तिर्न सिध्यति ॥ ७८ ॥ अशक्यत्वाच्च वृत्तिर्घटादेरिव शक्यते ॥ आ
 वृत्तिश्चोद्यते चर्चा श्रुतौ त्रिः प्रथमामिति ॥ ७९ ॥ अथर्चा विषयत्वेपि स्मृतेरावृत्तिरिष्यते ॥ न
 गर्थविषयायाश्चेत्तौ वैगोपी हि सा भवेत् ॥ ८० ॥ भूयो ल्पीयः फलत्वं च बाह्यमानसयोजके
 अतो मानसमुख्यत्वमितरस्यास्तगोपाता ॥ ८१ ॥ नात्मानं लभते गोपी मुख्या र्थे सति कल्पना ॥
 तस्मादे श्वरविज्ञानं यजुः स्याद्बुद्ध्या प्रयत्नं ॥ ८२ ॥ एवं च सति नित्यत्वं वेदानां घटते जसा ॥ वाचक
 त्वमशब्दस्य सिद्धं न स्फोटसंपत् ॥ ८३ ॥ सर्वे वेदाश्च यत्रैकं भवन्तीति श्रुतेर्वचः ॥ आदेशो ब्राह्म
 णं विद्वाद्यस्यास विधिरूपभूतः ॥ ८४ ॥ ब्रह्मणो वा परस्येयमाशा ब्राह्मणालक्षणा ॥ तस्मादादेश इत्येवं ब्रा
 ह्मणं सं प्रचक्षते ॥ ८५ ॥ अथर्वांगिरसाभ्यां ये दृष्टा पुष्ट्या ॥ दिकारिणः ॥ एत एव हि मंत्रास्युरथर्वांगिरसो जतु ॥ ८६ ॥

तेऽर्थे षमन्ने विराड् भवेत् ॥ ४३ ॥ सर्वे शरीरी प्रथमस्तथा पौरुषिकी स्मृतिः ॥ शेषणा दग्नि शेषस्या द्वातनु
ष्यतिये न सं ॥ ४४ ॥ धाना तस्या न्न तत्त्वज्ञै रौषधं शब्दते सदा ॥ सर्वे पांजा ठरा ग्या रव्यं वत्सं चोष्यादिभि
स्तनैः ॥ ४५ ॥ अन्न गौर्द्वय ते यस्मिन् सर्वे षध मतो भवेत् ॥ उद्भूति स्थिति हा नि भ्यो जगतो न्नं हि कार पां ॥ ४६ ॥
कार्यस्य कारणा इत्यत एव नित्यमु मासते ॥ आप्रुवंत्यखिलं ते न्न मध्यात्मं देव तात्मना ॥ ४७ ॥ सैषा विरा
डिति क्त मन्त्रा न्नं हि तं डके ॥ कार्यं सर्वयतो व्याप्तं कारणेना न्न रूपिणा ॥ ४८ ॥ इति हेतु प देशाय तन्नं
हीत्युच्यते पुनः ॥ अद्यते न्नं प्रधानत्वा ददितित्वा तथा त्तिवे ॥ ४९ ॥ अन्ना न्नं दत्त हेतोस्तदन्नं हीत्युच्यते
बुधैः ॥ आप्रोति सर्वकार्याणि कारणात्मतया विराट् ॥ ५० ॥ ततोऽप्यंतः प्रवेशाय तस्मादित्यभिधीयते ॥ वैश
ष्ट्ये नैव संस्मार्य देवीयो देशवर्तिनां ॥ ५१ ॥ तस्मादुद्येन वै राजमादाया ध्यात्स रूपिणः ॥ एतस्मादिति श
ब्देन वै राजत्वं प्रबोध्यते ॥ ५२ ॥ कार्यं पां कारणमात्मत्वमेवं स्यादुतरे षपि ॥ ब्रह्मा न्नं तं भवेदेवं सारव्यं रा
द्वा तमन्यथा ॥ पूर्वकार्यातिरेकेण ह्यात्मना न्नान्वयोक्तिः ॥ ५३ ॥ अन्वयव्यतिरेकाभ्यां यथोक्तो

व्याचक्षेते नमह दधं श्रुतिः प्रथमं तु यत् ॥ ६८ ॥ विश्रानं तनु ते यत्सं कर्माप्यन्या नयानि २५
च ॥ सर्वे च देवा विश्रानं ब्रह्म ज्येष्ठमुपासते ॥ ६९ ॥ परमेव हितं ब्रह्म बुद्धिं च कर्मा स्वयं
ब्रह्म दावि व विश्रानं धीरात्मानं ततो पयेत् ॥ ७० ॥ अग्रं ब्रह्म विश्रानं देवा अग्रा दयः
सदा ॥ उपासते तदा ह्यर्थं ते देवा इति च श्रुतिः ॥ ७१ ॥ यथा क्तेन प्रकारेण विश्रानं ब्रह्म वे
द चक्षुः प्रमाद्यति न च तस्मा दुक्तं को शास्त्र सक्तिः ॥ ७२ ॥ पापनामा श्रयो यस्माद्विप
नाम किं यात्मकः ॥ देहो तस्मात्प्रहाणे न ह्यनिः स्यात्सर्व पापनां ॥ ७३ ॥ विश्रानं महमस्मी
ति तावन्मात्रा विमानतः ॥ शरीरे पापनां हि त्वा सर्वांका मानसमुत्कृते ॥ ७४ ॥ अपि मा
दिगुणे श्रुत्यै बुद्ध्यात्मा कार्यतः पिणः ॥ कार्यै हि कारणं व्यासमतः कामान्समश्नुते ॥ ७५ ॥
ज्ञानं कर्म फलोपाधि विश्रानं प्रसगात्मनः ॥ आनंदमय इत्युभयं ते कर्तृशान्तये ॥ ७६ ॥ विश्रान

मय शब्देन कर्त्ता व्याख्यायि पूर्वया ॥ तस्य प्रयत्नया या थ श्रुत्या प्रोक्तोच्यते धुना ॥ ५॥ मुद्रस्यापि स्वतो
बुद्धौ प्रिया धा कारतो दयो जायेते तदुपाधि लोकोक्ता त्मा स्यादविद्यया ॥ ६॥ अपि च पंडितं मन्याः परमेतं
प्रचक्षते ॥ हे वो परमाद्दृष्टं भूगोश्रवणस्य च ॥ ७॥ अपि चानंदरूपस्य ब्रह्मत्वं बहुशः श्रुतं ॥ त
था चानंदवल्लीति व्यपदेशोपियुज्यते ॥ ८॥ कार्याधिकरणत्वात्तु नेत इत्यपरं भवेत् ॥ अन्नादिमयव
कार्यस्यादानंदमयोप्ययं ॥ ९॥ मय द्वात्रविकारार्थे यथैवान्नमयादिषु ॥ वैतप्यलक्षणो दोषः प्रा
यार्थत्वे प्रसज्यते ॥ १०॥ अपि संक्रमणादस्य कार्यता ध्यवसीयते ॥ कार्यमिनां हि संक्रातिर्युज्यते का
रणात्मनि ॥ ११॥ अथोवाथ संप्राप्तिः संक्रातिरस्यात्परात्मनः ॥ नात्मत्वादात्मनः प्राप्तिस्तदुना सेतिक श्रुता ॥ १२॥
न चात्मना स्वमात्मानमुपसंक्रामतीश्वरः ॥ नालं स्वस्वं धर्मानं रोहं निपुणोपीहि साधकः ॥ १३॥ ति
रआद्या लुक्ते कृते मूर्तामूर्ताद्यसंभवात् ॥ असंभवः परतत्वेनेति नेतीति शास्त्रतः ॥ १४॥ अदृश्ये
नात्म्य इत्येवं पूर्वोत्तरवित्तद्धता ॥ न स्यादाकारवत्त्वाच्चि अस्ति नास्तीति संहायः ॥ १५॥ कार्यात्मा यमतो

ग्राह्यो यथोक्तन्यायगौरवात् ॥ भूगोसपरमाच्चेति कायमित्येपियुज्यते ॥ १६ ॥ आनंदबल्ल्यां
 श्रोक्तं तदुपायविधिस्तथा ॥ अधीहि नगवो ब्रह्मेत्यवोचवत्तपां भृगुः ॥ १७ ॥ व्याख्यातत्वादुपेक्षस्य
 कृपायोत्रावशिष्यते ॥ उपायाः कोशाः पंचापियस्मात्तैस्तंप्रपद्यते ॥ १८ ॥ अन्वयव्यतिरेकाभ्यां
 कोशैरात्मसमीक्षणं ॥ क्रियते हि यतस्तेषामुपायत्वं प्रतीयते ॥ १९ ॥ स्वातंत्र्यं यत्र कर्तुं स्या
 तत्रैवासौ नियुज्यते ॥ फलं कर्त्तुं न धीनत्वात्संबंधायेव शब्दुते ॥ २० ॥ पंचकोशानतस्तस्मै वाक्यार्थ
 प्रतिपत्तये ॥ स्वतः प्रसिद्धेः शेषस्य ह्यपरे मे भृगुस्ततः ॥ २१ ॥ ब्रह्मतानंदरूपस्य केन वा प्रतिषिध्य
 ते ॥ निरस्ता शेषो दस्य रूपं तत्परमात्मनः ॥ २२ ॥ प्रियाद्यानंदरूपाणां मे दोषत्र निवर्त्तते ॥ अम
 नो विषयेत्यंतं तमानंदं प्रचक्ष्महे ॥ २३ ॥ कोशपंचक एतस्मिन्निषिद्धेऽज्ञानहेतुके ॥ नानंदमयतान्या
 य्याधियां वाचामगोचरे ॥ २४ ॥ परानंदस्वभावेन पूर्णात्यन्तमया दयः ॥ कार्यमानोपितहेतोरानं
 दमयता भवेत् ॥ २५ ॥ तस्माद्ज्ञानक्रियाकार्यं प्रियाद्यारक्तबुद्धिर्गं ॥ आनंदमयमात्मानं श्रुतिः सो
 पाधिकं जगौ ॥ २६ ॥

मनोमयात्मसाक्ष्यश्च श्लोकः पूर्ववदुच्यते ॥ यथोक्तवेदसिद्धर्थं लिङ्गं श्लोकोपि कीर्त्यते ॥ ८५ ॥
अभिधाननिवृत्तिर्हि ब्रह्मणो नान्यतो यतः ॥ सदावगमरूपत्वात् मनोप्यस्या निवर्तते ॥ ८६ ॥
यद्विवाचनव्युदितं मनुते मनसानयत् ॥ ब्रह्मणो विषयत्वं हि श्रुतिर्वाङ्मनसावदत् ॥ ८७ ॥ नागोचरं
यथोरस्ति ब्रह्ममुक्त्वा निरञ्जनं ॥ ते मनोमये निर्दिष्टे विद्या द्वाङ्मनसीबुधः ॥ ८८ ॥ इतीममर्थं चोद्दि-
श्य श्लोकं श्रुतिं सदाहरत् ॥ ब्रह्मणो नवसरत्वात्तु नेह मंत्राभिधेयता ॥ ८९ ॥ वृत्तिप्रधानो वेदा-
त्मा वृत्तिमान् स्यादथोत्तरः ॥ व्यवसायात्मिका बुद्धिर्वृत्तिर्मात्रं दीर्यते ॥ ९० ॥ यत्तन्नुत इत्येतत्क-
र्तृत्वे सति युज्यते ॥ आत्मचैतन्यरूपा धीः कथं त्मानधुवत्वतः ॥ ९१ ॥ यश्चारेणस्य हेतुत्वात्तद-
भावादुथायजिना ॥ अद्यात्तमांगलं स्मृतिरश्रुयेति वा ॥ ९२ ॥ स हि श्रुतिं प्रादुर्धत्ते धीः प्र-
सगात्मनि ॥ तद्यतस्तं माहात्मानः श्रुदामि ह्यविरेधियं ॥ ९३ ॥ योगो युक्तिः समाधानं आत्मा स्यात्तदुपा-
श्रयात् ॥ अद्यादीनि यथोक्तार्थं प्रतिपत्तिश्चेमाणि हि ॥ ९४ ॥ महत्तत्त्वं महोपायं नीडं कार्यं स्यतद्यतः ॥

३६ शोकां त रास तात्सं तं तं ब्रह्मणा विदुः॥ यस्मादेव म तो हि ता को शा न ज्ञान क लि ता न्॥ ३१॥ ३६

२९

सो सन्ने वेद भव ति को शा त्म ता पि मा न भा क्॥ न हि को शा त्म ना स त्व मृ ते ब्रह्म स म श्रु ते॥ ३७॥
कु तः स र्प मि ना स त्व मृ ते न ह्युं स दा मि कां॥ अ स ह्यः र व लु को शे ष्यः स दे कं ब्रह्म वे द चे त्॥ ३८॥
निर्वि का र म ना द्यं तं प र मा त्मा न मा श्र ये त्॥ य तः को शा ति रे के ण ना स त्वं वि द्य ते प रं॥ ३९॥ मृ त्यु
र्वा अ स दि त्ये वं घ ट ते श्रु त्ये दी र णं॥ अ स्ती त्ये वो प ल ष्ठ व्यः स दे वे ति च शा स नं॥ ४०॥ ब्रह्मा त्म
व्य ति रे के ण स त्व म न्य त्र दु र्ल भं॥ न स्ये ष ए व शो री रो यो ऽ श री रः स दै क लः॥ ४१॥ आ नं दं त स्य पू
र्व स्य ह्य आ त्मा ना त्म वे तः प रः॥ उ क्तं ब्रह्म वि द्वा प्रो ति प रं ना जो स दा श्र य॥ ४२॥ इ त्य स्य नि र्ण यो
र्था य प शे ग्रं थो व ता र्थ ते॥ सा धा र णा प रं ब्रह्म वि दु षो वि दु ष श्र चे त्॥ ४३॥ प्रा ण्य प्रा णी स
मे स्या तां नि य मे हे त्व सं भ वा त्॥ का र्य मा त्रा व ब द्धा तः क र णा वा त्त म स्वि नः॥ ४४॥ न श क्यं स्ती
ति धीः क र्तुं स्व तः सि द्धा त्म व स्तु नि॥ अ तो स्या स्ति त्व सि द्धे र्थं क ल्प ना ती त रु पि षाः॥ ४५॥
अ था त इ त्य नु प्र श्ना व क्ष्यं ते नि र्ण या र्थि ने॥ अ था नं त र म स्ये व सा धा र ण्या प्र मे य तः॥ ४६॥ आ

चार्थोक्तिमनुप्रश्नाः शिष्यस्य गुरुसन्निधौ ॥ अप्यविद्वानमुं लोकं प्रेक्षकश्चित्समुञ्चते
॥४८॥ न चेदविद्वानाप्नोति विद्वानेतीति का प्रमा ॥ स्यान्न वेत्स्य परः प्रश्नश्चिन्तादि बहुधा
गियं ॥४९॥ पुनश्चात्र विचारार्थं विचार्य वस्ति दयतः ॥ एतेषां खलु चोद्यानामुत्तरीयोत्त
राश्रुतिः ॥५०॥ द्वयोः सद्भावपूर्वत्वादस्ति त्वं तावदुच्यते ॥ चटांकुरादियत्कार्यं दृष्टं सत्कारणं हितम् ॥५१॥
आकाशादिचनः कार्यं तदप्येवं प्रतीयतां ॥ असतश्चेदिदं कार्यं सर्वस्यादसदन्वितं ॥५२॥ असतः
कारणत्वं च निरात्मत्वं न सिध्यति ॥ ध्रुवसंक्रान्ते कार्ये मयस्कांतो मणिर्यथा ॥५३॥ कारणत्वं
वेदेवं कुर्वतोति शयः कुतः ॥ साविधः प्रत्यगात्मा यो विषयो निःपुरोदितः ॥५४॥ सोका मयतना
विद्यां विना कामोस्ति कस्यचित् ॥ अलातं स्यैकं रूपस्य वै श्वरूपं यथान्यतः ॥५५॥ रूपाभिधा
नभ्यां कथा बहुतेयं परात्मनः ॥ प्रजायेयेत्यतो वक्ति नायत्तु ॥ तस्मात्प्रभुः ॥५६॥ आत्मस्थे
नामरूपे ये देशकालाद्यपेक्षिणी ॥ जगत्कर्मवशा दीशात् व्यज्यते बहुधात्मनः ॥५७॥ व्याप्ति

र्यातयोविष्णोः प्रत्यहं नामरूपयोः॥ भूयो भवनमेतत्स्यात्तमायिनो नेकता यथा॥ ५८॥ न
 ह्यनववैयवस्यास्ये बहुत्वं युज्यते जसा॥ तस्माद्भाक्त्वं बहुत्वं स्यात्तव्यो म्नायद्वद्वटादिभिः॥ ५९॥
 ओ तं सृष्ट्या दिविषये पीथ्यशलोचनं तपः॥ ६०॥ कार्यत्वा लोकि कस्येह तपसो संभवो द्ववेत् ॥
 यथा क्रतिसमालो यस्य सर्जजगदीश्वरः॥ यथा क्रमं यथा रूपं यथा कर्म यथा कृतिः॥ ६१॥ मा
 यावी जगदुत्पाद्यमायये वेऽश्वरेऽश्वरः॥ सर्पादीन्कल्पितास्त्रग्वत्त देवानुविवेश सः॥ ६२॥ मृद
 चैत्कारणं ब्रह्म कार्यं सर्वं तदात्मकं॥ तदात्मना तिरेकेया प्रवेशोन्योन विद्यते॥ ६३॥ नान्यत्रा
 विशद्विष्णोः श्रूयते लोककर्तृता॥ सृष्ट्वा जगत्त देवानु प्राविशच्चैति हि श्रुतिः॥ ६४॥ कपाला
 द्यात्मना कुम्भं मृद्वेष्ट्रा विशज्जगत्॥ मृदो नेकात्मकत्वात्तु घटते नेकतो दृशेः॥ ६५॥ अनास्रदेशे वन्मृ
 द्वप्रवेशो व्यापिनः कथं॥ प्रवेशः श्रवणात्त हि परिधि न्नं प्रकल्प्यते॥ ६६॥ मुरवेह स्ता दिक्चा
 यं प्रवेशो विद्यति॥ अमूर्तस्यापि नैवं स्यात्कार्यव्यापित्वहेतुतः॥ ६७॥ व्यापिवा व्यापिवाकौ

भर

प्रिया दिवासनारूपो ह्या नंद मय ईष्यते ॥ विज्ञानमसंख्यो यः स्वप्ने वै स्वप्न दर्शितमिः ॥ २॥ पुत्रादि
 विषया प्रीतिर्वसना शिर उच्यते ॥ प्रियलानि मिच्छन्तौ हर्षो मोदः प्रकीर्तितः ॥ २॥ प्रकर्षगुणसं
 युक्तः प्रमोदस्यास एव तु ॥ सुखसामान्यमात्मा स्यादानंदो भेदसंश्रयात् ॥ २॥ उत्तमं पुण्यमाणा
 आनंदो निष्ठा यत्र निगच्छति ॥ तदेकं सकलं ब्रह्म पुच्छं सर्वं श्रयत्वेतः ॥ ३॥ आनंदः पर एवा
 त्मा भेदसंसर्गवर्जितः ॥ स एव सुखरूपेण व्यप्यते पुण्यकर्मभिः ॥ ३॥ यावद्यावत्तमोपेतिव
 द्बोधर्मसमाहृतं ॥ तावत्तावद्धियः स्वास्थ्यं तावत्तावत्सुखोन्नतिः ॥ ३॥ तारतम्यं सुखस्यापि
 विद्यादुपपद्यते ॥ पुण्यस्य कर्मणस्तस्मादात्मैवानंद उच्यते ॥ तस्मात्कामादिनेन ह्युत्तरोत्तरं वृ
 द्धितः ॥ ३॥ श्रोत्रियस्येति वाक्येन का ह्या नंदस्य भण्यते ॥ तत्रैतस्मिन् यथोक्ते र्थे श्लोकोऽप्युच्येति
 गद्यते ॥ ३॥ मंत्रद्वारेण वाक्यार्थं कथं नाम प्रपश्यते ॥ असत्समोसौ भवतियोसदब्रह्मेति वेद
 चेत् ॥ ३॥ अस्ति ब्रह्मेति चेद्वेदसंतं ब्राह्मणा विदुः ॥ सदप्यात्मस्वरूपेण ब्रह्माऽसं
 दिति

गमायान्नमयां तं कार्यमाह हि॥ ^{के} पूर्वपूर्वातिरेण त्रीन्कोशानतिलं द्य च॥७८॥ विज्ञानमयरूपा
 यां गुह्यायां दर्शितः परः॥ तत्रानंदमयो यस्याल्लक्ष्यते राहुचंद्रवत्॥७९॥ मानुषादधि यत्रेदं सु
 रवं निष्ठां प्रपद्यते॥ उत्कृष्टमाणं क्रमशः तद्ब्रह्मासीति बोध्यते॥८०॥ विकल्पयोनावेतस्यानि
 र्विकल्पोधिगम्यते॥ तस्मात्तस्यां प्रवेशो स्य कल्प्यते न ज्ञेयश्च॥८१॥ प्रकाशात्मक एतस्मि
 न्द्रष्टृश्रोत्रादिलक्षणं॥ मोहादीक्षामहेयस्मात्प्रविष्टस्तेन कल्प्यते॥८२॥ तस्यैष एव शा
 रीरआत्मेत्येवं ब्रुवाणया॥ एकात्म्यमुच्यते असाहप्रविष्टा प्रविष्टयोः॥८३॥ प्रवेशहेतु दो
 षाणामध्यस्तानां परात्मनि॥ यदाहीत्यादिना ध्वंस एव सत्कपपद्यते॥८४॥ अप्रविष्टस्व
 भावस्य प्रवेशस्तेन कल्प्यते॥ क्षेत्रज्ञे श्वहानेन त्रैकात्म्यं स्यात्कथं चिति॥८५॥ मूर्तामूर्ता
 त्मकं कार्यं यत्सृष्ट्वा प्राविशत्प्रभुः॥ रजतं शुक्तिं वात्मा तदात्मैवाभवन्मूषा॥८६॥ म
 र्त्तं भूतत्रयं सत्स्यादितरत्यदि होच्यते॥ अव्याकृता दाशरीरा देता वद्वस्तुना परा॥८७॥

य

समानेतरजातीयान्निर्द्धार्येदंतयोच्यते॥ तन्निरुक्तं तदत्र स्याद निरुक्तमितोन्यथा॥ ८०॥ सा
क्षासरोक्षरूपेतु मूर्त्तामूर्त्तपुरोदिते॥ निरुक्तेतररूपेयेतयोरेव विशेषणोऽयं॥ निलयो मूर्त्त
धर्मस्यादुत्तरो मूर्त्तसंश्रयः॥ विज्ञानं चेतनं विद्यादविज्ञानमचेतनं॥ ८१॥ व्यावहारिकमेवा
त्रसहस्यं दधिकारतः॥ पारमार्थिकसहस्यस्य वाक्यां तसमुदीरणान्॥ मृगतृष्णादियन्मि
थ्यातदिहानृतमुच्यते॥ इत्येतदभवत्स्यैतद्यविद्योऽयमविद्यया॥ ८२॥ प्रत्यारब्धानेन सर्व
स्य सस्य दाद्यात्मकस्य हि॥ व्यावृत्ताखिलनानात्वमहं ब्रह्मेति बोध्यते॥ ८३॥ नैतदस्ति
ननास्तीदंद्वयोर्मोहोद्भवत्वतः॥ न सतं नासदित्येवं प्राह विष्णवेऽवरोपि हि॥ ८४॥ आविर्भा
वतिरोभाबोर्बुद्धेर्यत्साक्षिकाविह॥ तमेकमेतदात्मानं विद्यादव्यभिचारिणं॥ ८५॥ तस्यादस्ति
परंब्रह्मयस्याविद्याविकल्पिताः॥ संतीवसत्तामालंब्यकार्यकारणलक्षणाः॥ ८६॥ विवाद
गोचरापन्नं यत्किंचिद्वचनात्मकं॥ तत्सर्वंबुद्धिमत्पूर्वं तदात्मत्वाद्दृढादिवत्॥ ८७॥ तत्रैतस्मि

न्यथोक्तेर्येऽलोकः पूर्ववदुच्यते ॥ अस्मात्तार्थानुवादी तु दृढिमे पुं धियो धुना ॥ ६८ ॥ यदि
 दंशद्दृष्टीगम्यं प्रागसत्तदभूज्जगत् ॥ असद्यद्वैनवात्रस्याद्वैतवानामक्तपक्वं ॥ ६९ ॥ नामक्त
 पात्मकं कार्यमनात्मत्वात्स्वतोऽयसक्त ॥ यत्सदेकं परं ब्रह्मतत्त्वो वै सदजायत ॥ ७० ॥ स संज्ञा
 नमनंतं यत्तदुपेतमविद्यया ॥ स्वात्मनैव स्वमात्मानं सत्यद्रूपमचीकृतपदा ॥ ७१ ॥ यस्मात्स्वर्ग
 यमिदं सर्वमकारोन्निपुणः प्रभुः ॥ सुकृतं प्रभुमेवातो माहत्मनः प्रचक्षते ॥ ७२ ॥ यदि वेऽं र
 निर्वृत्तं कार्यं ~~कार्यं~~ सुकृतमुच्यते ॥ निष्प्रसंश्रवणात्साक्षात्तु कर्तैराउच्यते ॥ ७३ ॥ लोके पि-
 स्वामिना साक्षाद्यत्कृतं कर्म यत्नतः ॥ तदेव सुकृतं प्राहुर्न तु भूयैस्तथा कृतं ॥ ७४ ॥ यद्वैतसु
 कृतं प्रोक्तं स पदादिस्वभावं ॥ नीरसस्यास्य कार्यस्य रसोऽसौ परमः स्मृतः ॥ ७५ ॥ रसः सारोऽमु
 तं ब्रह्म आनंदो लूटा दउच्यते ॥ निःसारं तेन सारेण सारवत्क्ष्यते जगत् ॥ ७६ ॥ रसस्यातींद्रियस्या
 स्यत्वानंदत्वं कुतो न्विति ॥ अतस्तत्प्रतिपत्त्यर्थं रसं हीत्यात्तरं वचः ॥ ७७ ॥ एतस्मादपि हेतोस्त

कार्यं व्याप्नोत्येव हि कारणां॥ न ह्यास्य अन्यो देशोस्ति यं जीवेना विशेषरः॥ ६८॥ अथ कारणरूपेण कार्यः मीशः समाविशेत्॥ अहं ब्रह्मेति वञ्छत्या कार्यं कार्यमिति तां तथा॥ ६९॥ म तं जीवात्मकं कार्यं प्राति कार्यं याति कार्यं तं यदि॥ विरोधान्नैव मप्येतन्नैति कुं भः शरावतः॥ ७०॥ नामरूपदि कार्याच्च व्यतिरेकानुवादिनी॥ अतिः कुप्येतमोक्षश्च तदापत्तौ सुदुर्लभः॥ ७१॥ जलार्कवत्प्रवेशश्चेन्नापरिच्छिन्नरूपतः॥ अमूर्तत्वाच्च नास्येवं प्रवेशोपपद्यते॥ ७२॥ एवं तर्हि प्रवेशोऽस्य श्लिष्यते न कथंचन॥ न च गतं तं विद्योयेन वाक्यं समर्थ्यते॥ ७३॥ आनर्थक्यादिदं तर्हि स उच्यते शिशुवाक्यवत्॥ प्रवेशवाक्यं नैवं तद्वत्संतरसमाश्रयात्॥ ७४॥ ब्रह्मविष्णुरमाप्रोतीत्युक्ता स सादिलक्षणा॥ प्रावेशादुक्तं तच्च तदेनात्मत्वशो तयो॥ ७५॥ अब्रह्मेति निवृत्त्यर्थं ब्रह्मास्मेति विशेषणं॥ तन्निवृत्ताववाक्यार्थं केवल्यं प्रतिपद्यते॥ ७६॥ यस्मादेवं फलं तस्माद्ज्ञानमत्र विवक्षितं॥ गुहायामद्वयं ब्रह्म तस्मान्निहितमुच्यते॥ ७७॥ तद्वृत्तानु

स्ति हे हेतवः समाग्र ह्यपोमि हितायतः ॥१८॥ उता विद्वानिति प्रश्नः श्रुत्या विप्रियते धुना ॥ वि
 द्वा ने वै तित द्व ह्यस्य भयं भय हेतु यत् ॥१९॥ तमो मात्रा व बद्धत्वा तत्प्राप्ते नान्य दस्ति हि ॥ व्यवधानं
 नर हियद्य ॥ स्यात्तन्मो हे क हेतु कं ॥२०॥ यस्मात्तस्माद विद्यैव मोक्षापे र्यवधिर्न वेत्ता ॥ अविद्या
 सो ह्यपि प्रत्यक् सदानस्तमितो दितः ॥२१॥ अविद्याया व्यवहितस्तद्वले नैव तद्वचः ॥ विद्व
 ताव्यतिरेकेण यदि तस्या सिरच्यते ॥२२॥ चोद्यमेतत्तदा युक्तं नैवैवं सुतियुक्ति मत् ॥ या तु सा
 धारणि प्राप्तिरात्मत्वा द्वा ह्यपः स्वतः ॥२३॥ विदुषो विदुषो वा सा वस्माभिर्न नियम्यते ॥ अतो वि
 द्या निषेधेन सर्वदा वा सिक्तपिपाः ॥२४॥ प्राप्तिः स्यादात्महेतुत्वादिति पूर्वमवादिषं ॥ अतः परी
 क्ष्यते श्रुत्या तदिदानीं प्रयत्नतः ॥२५॥ विद्वानेवैति वा विद्वान्यदाही सेवमाद्यया ॥ विषयानुपा
 तिनीया तुल्यशेषकरणा श्रया ॥२६॥ लौकिकं ब्रह्म स दार्थस्य दृष्टि रत्राभिधीयते ॥ विशेषेण
 द्वे दृश्यं तद्विदर्शनमर्हति ॥२७॥ नित्यादृष्टि रभावो वानेव दर्शनमर्हति ॥ दृश्यान्वयि हि

यद्वस्तु तदात्म्यमिति प्रप्यते ॥ ४८ ॥ **स्व**तो ह्यस्यात्मदारिद्र्यादर्हाथे लभते च यत् ॥ स्याद्वा
वौ जाग्रदवस्थेयं दृश्यत्वेन प्रसिद्धिः ॥ ४९ ॥ **को**शत्रयमिहात्म्यं स्यादात्मार्थवत् सम
न्वयात् ॥ **पंच**मोचनित्तु स्यात्पारिशोष्यात्फलात्मकः ॥ ५० ॥ **अ**त्मानंदमयं ब्रह्म
निरुक्तं परंपदं ॥ **विली**यते जगद्यस्मिन्निलीनं जायते यतः ॥ ५१ ॥ **निलू**यंतं वयं ब्रह्मः
कोशपंचककारणः ॥ **स**च्चिदादिवापेक्ष्य निषेधो यमिहोच्यते ॥ ५२ ॥ **प्रा**तिष्ठ भवदिभ्युत्थो वा
रूपास निषेधनः ॥ **मूर्ता** मूर्तौ हि राशी द्वौ सच्चिदादिनोदितौ ॥ ५३ ॥ **अ**यं तरेण संगतो रवा
स्तु पक्षुतिः ॥ **अ**स्यैव धेतु निलयो वा स नानिलयो भवेत् ॥ ५४ ॥ **ए**वं च नेति नेतीति साक्षात्स्या
द्ब्रह्मदर्शनं ॥ **भा**वाभावात्मिका बुद्धिर्यत आत्मा पचारिणी ॥ ५५ ॥ **भा**वाभावनिषेधेन प्रतीविच्छा
प्यते ततः ॥ **दृ**श्यादिप्रतिषेधोक्त्या प्रतीचिब्रह्म बोध्यते ॥ ५६ ॥ **न**तदन्यत्तदन्यस्य परमार्थात्
ताकुतः ॥ **न**नञर्थो विकल्पो वा परमार्थमकल्पितं ॥ ५७ ॥ **अ**संप्रविश्य संसिद्धिं लभते

३३

कचिदन्यतः॥ दृश्यादिगुणहीनस्य स्वत आत्मत्वकारणात्॥३८॥ वेत्ति विंदत इत्यस्मा
 दैकार्थी दुपसंहतिः॥ दृश्यादिगुणहीनेस्मिन्निरेव द्योय दोषयः॥३९॥ साक्षादेति तदेव
 यममयं विदते परं॥ ब्रह्मपुच्छं प्रतिष्ठेति यदभाणिपुराणैर्ह्येव॥४०॥ तेनैकवाक्यतोऽर्थाय स
 प्रतिष्ठा मिष्यते॥ अथाधुना यथा विद्वान् प्रत्यनेति परं दं॥४१॥ व्याख्यायते यथा स्पष्टं प
 यदा ही येवमध्या॥ सदा लब्धात्मकस्यापि यतो ज्ञानमनो सिद्धता॥४२॥ अवाधैरतः क्र
 या विद्वानेतीति सादरं॥ यस्मादेवमतो विद्वान्मतेन तमि श्वरं॥४३॥ अविद्यामवधा
 नाद्विलब्ध एव न लभ्यते॥ यदाह्येवैष आत्मेको दृश्यत्वादिविवर्जितः॥४४॥ एतस्मिन्व
 र्तमानोऽपि वंचितो विद्ययेव हि॥ मोहादादेवमनासि स्यादात्मनोऽपि ममात्मनः॥ अविद्याया
 तदोद्भूत रज्ज्वा रज्जुमिव स्वयं॥४५॥ अहितेनादयो बोधात्कुरुते कर्तृभोक्तृभिः॥ अरे
 विद्वंश्चिदान्यत्वं वेद्यवत्त्वलक्षणं॥४६॥ यस्मादुक्तं ततो मोहोदात्मनो ब्रह्मणः स्वतः॥ अ

हस्तप्राप्तमपि द्रव्यमप्राप्तमिव मन्यते॥४७॥

दस्तीत्यभ्युपगम्यतां॥ इतश्चास्ति परं ब्रह्म रसत्वं स्य प्रसिद्धितः॥ तत्र सिद्धे तुरसो नाम
मधुरा म्लोदिलक्षणः॥ अन्नादिरसलाभेन यथा लृप्ताः समासते॥ १८॥ आनंदिनः कामहीनाः
निरीहाः साध्यसिद्धये॥ अपवित्रैषणास्तद्वद्वाद्योपादानवर्जिताः॥ १९॥ निःसंबोधं परानंदं प्रा
प्ताः सन्यासिनो मलाः॥ नूनं तेषां परं स्वास्थ्यं चेता स्यात्प्लहादयस्तुल्यं॥ २०॥ प्लहादचेतसां यानि
तानि लिङ्गानि तेषु हि॥ उपाश्रिपा मनस्येव सुखसंस्तुतचेतसः॥ २१॥ लिङ्गं कंदूयमानस्य लक्ष
याभ्यामवेदिषु॥ अज्ञातानंदतत्त्वानामनुमानमिदं भवेत्॥ २२॥ साक्षात्तत्त्वतत्त्वानां प्रत्यक्ष
तममेतत्॥ वाच्यं दियानामध्यात्म्यं संहतिर्येह लक्ष्यते॥ २३॥ एकार्थवृत्तिरूपेणासादृशसंहते
सति॥ अतः सापेक्षमाहेयं कोह्येवान्यादिति श्रुतिः॥ २४॥ आकाशे परमेव्यो निमित्त्या नंदो न भवे
द्यदि॥ आब्रह्मस्तंबलोके स्मिन् पुण्यकर्मानुत्पत्तः॥ २५॥ आनंदो परमो यस्मादोनंदयति नः स
दा॥ सोयं लौकिक आनंदो निष्ठासाधनसंपदा॥ २६॥ यत्र प्रपद्येत भूमि सो स्यान्नंदः परोरसः॥ अ

न्योसावीश्वरो मतस्तस्माच्च ह मनीश्वरः ॥४८॥ इति । छिद्रयतो छिद्रं छिद्रेन थो भवे
द्रयं ॥ निर्भयोपि स्वतो विद्वानेकं संतमनेकधा ॥४९॥ प्रकल्प्या विद्यमात्मानं तमेव भवमा
प्रयात् ॥ अयहेतोर्द्वितीयस्य हि शब्देन परिग्रहात् ॥५०॥ द्वितीया द्वेकयं हीति श्रुतिर
अरतो न्वशात् ॥ इति तव्यादिस्तो मद्यस्मादीशो भयंकरः ॥५१॥ इति कल्पयतस्तस्मा
वि दभयं जायते भयं ॥ अहो बलमद्याया अतिशेतेन कश्चन ॥५२॥ अग्न्यादिभयहेतो
र्या ब्रह्मणोपि भयं करी ॥ निर्भयो भयलु देव ईश्वराणा मपीश्वरः ॥५३॥ भयंतस्या
पि जनयेन्नाज्ञानस्यास्य गोचरः ॥ यत्तु शास्त्रो विंदते विद्वानभयं हीत्यवादिषं ॥५४॥ त
त्वे वा भयलु ब्रह्मस्या मोहा दात्मनो भयं ॥ निषिद्धदृश्यत्वाद्येकमभयं मोहनिहवाक्यं
॥५५॥ यत्तस्यैव भयं तस्या दविद्यावशावर्तिनः ॥ अपिवालाग्रमात्रे पाविदुषः प्रत्य
गात्मनः ॥५६॥ भिन्नं ब्रह्मेति सं मोहा दात्मैवा स्य भयं भवेत् ॥ व्याख्यानं वा पुरोक्तस्य

छिद्रस्य क्रियते नया ॥५७॥ अमन्वानस्य तद्ब्रह्म विदुषोऽपि भयंकरं ॥ वेद्यवेत्तुस्तु न्य
 त्वादिदत्तापितमो मयी ॥५८॥ रजतत्वादिवर्णं तावमन्वानो भवेदतः ॥ यस्यामतंतस्य
 मतं मतं यस्य न वेद सः ॥५९॥ विदितं विदितं भ्यां तदन्यदेवेति हि श्रुतिः ॥ अन्यदेव हि
 तद्वेद्यादवेद्यादन्यदेव तत् ॥६०॥ वेद्यवेत्तु द्वयाच्चा न्यदिति श्रुत्यनुशासनं ॥ वेद्यावेद्यास्य
 ता यस्या दृष्टाद्यथानुपातिनी ॥६१॥ वेद्यवेत्तु मप्येव मन्यथा तदसंगतेः ॥ व्युत्पाद्य
 वेद्यात् विद्याया वेत्तुश्चाज्ञानकल्पितात् ॥६२॥ तदन्येभ्यश्च जानीयादहंब्रह्मेति वाक्यतः ॥
 यथोक्तबोधविरहादीश्वराणामपीश्वराः ॥६३॥ प्रतीचो ब्रह्मणो भीताः स्वकर्माणि प्रकु
 र्वते ॥ वातादयो माहावीर्यास्वतंत्रा बाहुशालिनः ॥६४॥ तेऽपि भीताः प्रवर्तन्ते ब्रह्मणोऽपि मह
 त्तमाः ॥ यस्याद्ब्रह्मणोऽनंदोऽस्तीति वातादयो वशाः ॥६५॥ स्वकर्मासु प्रवर्तन्ते भूत्या स्वामि
 भ्यादिवा ॥ तस्या नंदस्य मीमांसा विचारः क्रियते धुना ॥६६॥ उक्तं तत्र हीनो सोऽयं आ

नंदोधिगम्यते॥ दृष्टः साति कृत्यस्तावदानंदः कर्महेतुकः॥७७॥ आब्रह्मनरपर्यंतलो
के स्यान्निःप्रमाणतः॥७८॥ उत्कृष्टप्रमाणो यत्रायं परानिष्ठां प्रपद्यते॥७९॥ अनापन्नादिम
ध्यातंतद्वत्तस्यवधारयेत्॥ ब्रह्मादिनरपर्यंतं पुण्यकर्मानुरूपतः॥८०॥ उपजीवति
लोकोयं यस्यानंदस्यविप्लवः॥ उत्तरोत्तरवृद्धौ वैमनुष्यादधितंवयं॥८१॥ प्रतिपद्या
महेसाक्षादानंदं स्वात्मनि स्थितं॥ विषयेन्द्रियसंबंधसमुच्चोवाप्तवेदयं॥८२॥ लोकि
कानंदवत्स्यादासर्वसाधननिस्पृहः॥ तत्रलौकिकआनंदोबाह्याध्यात्मिकसाधनः॥
॥८३॥ संपन्नमितोयोदृष्टः सर्वेति स इहोच्यते॥ उत्कृष्टप्रमाणो नानेन ह्यस्मिन्
चरवर्तिना॥८४॥ असाधनमसाध्यं तमानंदं व्याचक्ष्वहे॥ निष्ठा सातिरोयं यस्या
त्स्वतो नतिशयात्मनि॥८५॥ गच्छदीक्षामहे यस्या देवमानंद इह्यतां॥ येयं सातिरो
या संख्या संख्ये पार्था वसायिनी॥८६॥ यथैवमस्मदानंदः स्यात्सरानंदनिश्चितः॥ आवि

कुरिष्यं ह्यहात इममर्थं श्रुतिः स्वयं ॥ ७६ ॥ बहिः अवया दृष्टीनां स्वतोऽसामर्थ्यं द
 र्शनात् ॥ युवा प्रथमवयास्या युनः साधु युवेति किं ॥ ७७ ॥ पंचविंशद्विकः साधुरिति सा
 धु युवोच्यते ॥ मिथः सख्यमिचारित्वा साधु यो वनयो रतः ॥ ७८ ॥ विशेषणमिदं तस्मा
 द्पुनः साधु युवेति हि ॥ अध्येति सर्वमध्ययमतो ध्यायक उच्यते ॥ ७९ ॥ द्विप्रकार्यति
 शायित्वा दाशिक्षो सोऽनवेदतः ॥ समग्रा शेषचारं गोदृढिष्ठः परिकीर्त्यते ॥ ८० ॥ अमि
 नूययतः सर्वान् बलि नो वर्तते ततः ॥ बलि हस्तेन तद्विद्धिः कीर्त्यते पृथु कीर्तिमिः ॥ ८१ ॥
 यावदाध्यासिकं किंचिदुपैरापेक्ष्यते क्वचित् ॥ दृष्ट्वा दृष्टेष्टभोगाय तेन सर्वेण संयुतः ॥
 ८२ ॥ तस्येयं पृथिवी सर्वा पूर्णा वित्तस्य चेद्भवेत् ॥ इति साधनमुक्तं स्यात् दृष्ट्वा दृष्टार्थ
 कर्मणः ॥ ८३ ॥ बाह्ये राध्यासिके अत्रैवं संपन्नः साधनैः पुमान् ॥ लग्नते यमसोल्लाहं नरानंदस
 उच्यते ॥ ८४ ॥ एते शतमानं दाम्भ्यनुषाणां समाहृताः ॥ नरगंधर्वकाणां स्यात्तो वानेकः प्रमापतः ॥ ८५ ॥

सुगंधिनः कामरूपा अंतर्द्धानादि शक्तयः ॥ नृत्यगीतादि कुशल गंधर्वास्युः नृलौकिकः ॥
॥ ८६ ॥ नृत्यो दं द्र प्रतीयात शक्ति साधन संपदा ॥ नार गंधर्विको नृत्या नानंदो मानुषादधि ॥
आ विरिचाद्भवे देवं पूर्वस्मादुत्तरो धिकः ॥ सहस्र दशभागेन तत्तरोत्तरतः क्रमात् ॥
श्रोत्रियो धीत वेदः स्यात्साधाचारः प्रसिद्धितः ॥ कामानुपहततामपि स्यादकामहतस्तथा ॥
मायाद्भोगादिरक्तस्य ह्युत्तराह्लादकामिनः ॥ सहस्र दशभागेन माणुषादुपगतो भवेत् ॥ ८७ ॥ इत्ये
तस्य प्रसिध्यर्थं मादावग्रहणं कृतं ॥ अकामहत इत्यस्य हेतोरानंदवृद्धये ॥ ८८ ॥ श्रोत्रिया वृजिन हे
दे सर्वत्रैव समे अपि ॥ कामानुपहतत्वस्य वृद्धौ ह्लादो विवर्द्धते ॥ ८९ ॥ यतो कामहतं त्वं स्यात्सर्वा
तिशयि नो ज्ञाया ॥ सुखस्य प्राप्तये तस्मात्तदेवोत्सृज्य कृद्भवेत् ॥ ९० ॥ तस्माद्यथोदितानंद प्राप्त
ये साधनत्रयं ॥ श्रोत्रिया वृजिन हेदे तथा कामहतात्मता ॥ ९१ ॥ तुल्ये आब्रह्मणः पूर्वोत्कर्ष
स्तूतारस्य च ॥ अकामहतत्वैवातः पूर्वाभ्यां साधनं परं ॥ ९२ ॥ चिरकालस्थिति र्येषु पितृलो

केषु ते स्मृताः॥ विरलोकलोकास्तेऽपि स्युः॥ पितृश्राद्धादिकारिणः॥ ६६॥ आजानो देवलोक
 स्यात्तज्ज्ञा आजानजाः स्मृताः॥ स्मार्त्तकर्म कृतस्तत्र जायंते देवभूभिषु॥ ६७॥ कर्मणो विद्वंसो व २
 ये जाताः सुरसद्यसु॥ कर्म देवांस्ततान् विद्या देवोश्चोत्तरमार्गगान्॥ ६८॥ त्रैलोक्य देहश्र्या
 त्रस्याद्विगडे व प्रजापतिः॥ समष्टि अक्षिरूपश्च ब्रह्मेह परिगृह्यते॥ ६९॥ त एते सर्व आनं
 दाः यत्रैकत्वं ब्रजं तिनः॥ कामश्च तन्निमित्तो ज्ञानं यच्च द्वयात्मकं॥ ७०॥ तथा कामहृतत्वं
 च निष्ठां यत्र प्रपद्यते॥ तमानंदं विजानीयाद्द्वैतमनानेन वाक्यतः॥ ७१॥ आनंदानंदिनो
 श्रात्रनके दस्यान्यनागपि॥ अथैवापो दितो यस्माच्छिद्रं कुर्वन्मनागपि॥ ७२॥ न साधनम
 यं किंचित्त्वात्मसिद्धावपेक्षते॥ स्वतः सिद्धेरविद्याया हानमात्रमपेक्षते॥ ७३॥ गुरुभारा
 वसन्नस्य भारपन्नयतो यथा॥ उत्कृष्यते क्रमात्स्वास्थ्यं स्वात्मन्येवं तमः क्षयात्॥ ७४॥
 अथेदानीं परीक्षाया अद्वैतानंदं लक्षणं॥ उपसंहियते साक्षात्फलं साधननिस्पृहं॥ ७५॥ निर्दूता शेष

संसारः सत्यमित्यादि नोदितः व्युत्थाप्या सत्याज्ञानादेर्बुद्धौ चात्मनि दर्शितः ॥ ६॥ निष्क
प्याविद्योत्संगस्थात्तत्साक्षिणामनात्मनः ॥ साक्षात्तेनैव तं विद्मः ॥ ७॥ अथ दृष्ट्या सोयमिदं तः ॥ ८॥
अकामहत इत्येवं निरविद्योऽभिधीयते ॥ तस्यापसंयंतं ब्रह्म स्वयमेवानुभूयते ॥ ९॥ अथा
तं ज्ञायते यत्र प्रमातृत्वाद्यनिर्ह्वारात् ॥ तत्र मानांतरापेक्षानस्त्वतो वृग्मात्मके ॥ १०॥ प्रमेवा
त्साक्षिका यत्र त्वनन्यानुभवसाक्षिका ॥ नात्र मानांतरापेक्षा सैवानस्त्वमितोदिता ॥ ११॥ आधेया
र्थप्रधानेयं सप्तमी पुनरासरा ॥ योयमित्यादिना तद्वद्धुर्तिरेवं प्रवादिनी ॥ १२॥ अकामहतधी
गम्यो योयंबुद्धेः स दक्षकः ॥ अयं पुनरप्यस्य स एव त्वकिधीयते ॥ १३॥ अथ स्तास्मद्विभाग
श्च रोचिष्णुर्यश्च भास्करे ॥ सूर्य आत्मेति मंत्रोपि योसाविति च साक्ष्यं ॥ १४॥ अत्र शेषे च रमे
देन ह्यभिन्नं वस्त्वविद्यया ॥ तस्मात्तद्धानतश्चैक्यं घटे तरुवयो रिव ॥ १५॥ मूर्तामूर्तास
कस्यास्य ह्यत्कृष्णः परमोरविः ॥ सांतर्गतेन तस्यैक्यं तन्निमित्तनिषेधतः ॥ १६॥ अनृद्यस

य इत्येवमपहं नृबुद्धिगं॥ उत्तमं ह्येने श्वरेणाथ विनिन स्य हि रज्जु वत्॥ १६॥ उ
 त्तमं ह्ये यदपेक्ष्ये शस्त त्वाव द्वाध्यते बलात्॥ जहाति पश्चादुत्कर्षमपहं स्य श्वयो
 हि सः॥ १७॥ नादि स रच्छस्त दोक्त पौना पहं ह्ये स तथा सनि॥ हि लोभय मवाक्यार्थे नेति ने
 तीति विदते॥ १८॥ उत्तमं ह्ये वा पहं ह्ये वा ने ह स्वात्मनि विद्यते॥ त मो पहत दृष्टिना मुत्त
 मं ह्ये ही तर वीक्षणं॥ १९॥ अ विद्ये व यतो हेतु सत्त्वं स्यादेन व स्वतः॥ ज ६॥ म्था यां विद्यया
 त स्याना नात्वं विनिवर्तते॥ २०॥ अतिवो ते यतः सर्वाना नं दानाग्रजा दधि॥ विकल्प मूमे
 व व्याप्तिरैक्यं स्वात्मर विच्छयोः॥ २१॥ स संज्ञानमिति ह्यस्मादस सा द्यर्थं वारणात्॥ जे दा श्रय
 स्य व्यावृत्तेरैक्यं स्वात्मर विच्छयोः॥ २२॥ कार्येण र सलोभेन प्राणना कृप पतिभिः॥ अस्ती
 य पा क्रिये तस्य प्राहुर्भाष्य ह तः स्वयं॥ २३॥ प्रश्नयोरस्ति नास्तीति व्याख्या तत्वा दथा धु
 ना॥ अहो विद्वान्मुलोक मित्यस्या पा क्रियोच्यते॥ २४॥ प्रश्नयोरस्ति नास्तीति तद्वाणीभा

२ सुतो न कर्मणः कार्यस्य दण्डपि विद्यते ॥ बुद्धं यस्यास्वतस्तत्तमतः शुद्धं स्वतो भवेत् ॥ ४३ ॥ १९ ॥

३१

पि न्नो यद्विबो भयलक्षणाः ॥ ३४ ॥ भेदेऽतिविरोधः स्यादन्यो साविनिनिंदनात् ॥ कर्मक
तुल्यमेकस्य दोषो भेदेऽपि विद्यते ॥ ३५ ॥ परस्य दुःखिता चैवं पराभावः प्रसज्यते ॥ तस्मा
न्निर्द्धारणाथोयं विचारः क्रियते धुना ॥ ३६ ॥ निश्चितं हि परिज्ञानं फलवत्स्यात्प्रसिद्धिः ॥

वा नान्यस्यान्यासता यस्मात्तद्धं संधं स एव वा ॥ ३७ ॥ तस्मादनन्यो विज्ञेयः परस्मादात्मनो
बुद्धः ॥ अन्यश्चेद्भवेद्विद्वान्भूतत्वाद्भवतीति किं ॥ ३८ ॥ बाढं प्राप्तं ब्रह्म नानात्मा प्रोतिये परं
न तत् ॥ दशमातिवदक्षानात्स्वरूपा देववर्ण्यते ॥ ३९ ॥ विद्यया तदवा प्रोतियदनात्म
विद्यया ॥ तमो न्ह्यतिरेकेण नेह ग्रा मा देव वा सिवत् ॥ ४० ॥ तस्यासि साधनं ज्ञानं ग्राममा
गप्रबोधवत् ॥ इत्येवं चेन्नैकं स्यान्न हि तत्रोपदिश्यते ॥ ४१ ॥ गंतव्यविषयं ज्ञानं यथास
त्सादिलक्षणां ॥ कर्मोपेक्षं परात्मा ज्ञानं स्यादिति चेन्न तत् ॥ ४२ ॥ अतो मुक्तं स्वतो ब्रह्मवद
स्यात्कर्मैव किं सुष्टु प्रोक्तं कलादमिन्नस्यापराद्धः ॥ ४३ ॥ विपश्चिद्वितीरेकेण यदीशो

णा

न्योनविद्यते॥ ततः स्यादयथापि द्वितीया द्वैभयश्रुतेः॥ ४५॥ द्वितीयं चेदविद्योऽयमेकं
वस्तु स्वतो यदि॥ न स वेदेकं वेति विभागोक्तिः॥ सुद्रुमवेत्॥ ४६॥ यदि तेमिरिकादन्ये द्विती
यो न क्षयते शरी॥ चंद्र एक इति न तदा स्यात्पारमार्थिकं॥ ४७॥ तदगृह्यते द्वितीयं चेन्न सुषुप्तं गृह
श्रुतेः॥ न चेहान्यमनस्तास्या सर्वेषामग्रहोपतः॥ ४८॥ अस्य वेतद्वितीयं चेद्गृहणात्स्वप्नो धयोः॥
अविद्योऽयोनो नैवं तदा तद्भावभावतः॥ ४९॥ दया बोधः सुषुप्ते पितृशानादिति चेन्न तत्स्वाभाविक
त्वात् तस्यापि निमित्तस्यानपेक्षणात्॥ ५०॥ अन्यापेक्षां हि यद्रूपं न तत्तस्य स्वतो भवेत्॥ विक्रिया विक्रि
या त्वस्य तत्तमन्या नपेक्षणात्॥ ५१॥ स्वप्नवन्न सुषुप्तोतः स्वत एवाद् यत्ततः॥ इष्टु ईष्टेर्न लोपः स्यात्
समेवं श्रुतेर्वचः॥ ५२॥ अस्मिनो न्यो भवेद्येषा मीश्वरः कारणात् तथा॥ कार्यं भयानि वृत्ति स्यादन्य
हेतु तत्संश्रयात्॥ ५३॥ अन्यस्य भयहेतुत्वमधर्मापेक्षयेति चेद्॥ नैवं तस्यापि तुल्यत्वा निवृत्ते
स्यादसंभवः॥ ५४॥ निनिमित्तं भयं चेत्स्यान्न तस्यास्ति निवारणं॥ ध्वंसेन नानि वृत्ति स्यादास

वा

नोनेष्यते तथा ॥५५॥ एकत्वं पक्षे ते तेषां दोषो नान्यतमो भवेत् ॥ भयस्या ज्ञानहेतुत्वात् निवृत्तौ
निवर्तते ॥५६॥ अन्यहेतुः स्वतोऽस्या इयं नो भूयथापि हि ॥ स्वातंत्र्याभावादप्यस्मिन् स्वात्म
हानं च नेष्यते ॥५७॥ अनिवार्यस्वमात्मानं न भयस्य निराक्रिया ॥ निवृत्तावपि नैव स्यात् निवृत्ते
व समाहितः ॥५८॥ अविद्यामात्रहेतोस्तु सर्वमेतत्समं ज्ञेयं ॥ तस्या मत्संस्तनस्य तस्या मे
व हि भीर्यतः ॥५९॥ यदज्ञानाद्भयं यस्यात्तद्ज्ञानात्तत्कुतो भवेत् ॥ सत्सु सर्पादिव तस्मादवि
द्येव भयोद्भवः ॥६०॥ विद्याविद्यासकं ब्रह्म मतं चेन्न विरोधतः ॥ पृथक् दृश्यमानत्वादात्म
नो घटरूपवत् ॥६१॥ प्रसक्षेपा हि दृश्येते विद्याविद्ये म नो गते ॥ न तयोरात्मधर्मत्वं तस्मात्तेना
मरूपयोः ॥६२॥ अंतरानामरूपेणैव ब्रह्म बाह्येतयोर्हितं तु ॥ न स्तो ब्रह्म गिते भाना बुद्ध्यास्तमया
विवा ॥६३॥ कर्मकर्तृकृतैकस्य दोषस्योदिते चेन्न तत् ॥ संकांते शानमात्रत्वात् तद्विभेदनिरासिनः
॥६४॥ सुखादुःखादिसंनिधमात्मात्मानं न वैति चेत् ॥ भवतो मुमुक्षुता कस्मदि संभादेतदु

ते

उ संपुष्ट बहुला ज्ञान धीरहं यदा इही सा दिना मन्ये उँसा दे विनिर्णयं ॥२५॥ उ ता वि द्वा
न मुं लोक मि ति प्रश्न विनिर्णयः ॥ अस्ति नास्ती ति सिद्धं स्यात्प्रश्नयोरिति निर्णयः ॥२६॥ विद्वत्ता
व्यतिरेकेण फलं भिन्नं यथोक्तं ॥ अकामह त तायास्तु परानंदो न भिद्यते ॥२७॥ अनेक
जन्म संसिद्धः सयः कश्चिद्भवेदिह ॥ यथोक्तं विद्वाक्षादस्माद्वागेतरात्मकान् ॥२८॥
लोका दध्यात्मिका ये स यश्च स्याद्यधिभौतिकास्तदुक्तांते भवेद्देतु रन्न सृष्टिस्थितिश्च
का यः ॥२९॥ लोदस्मात्समुक्ता म्यह्येवं विदिते वाचकः ॥ सर्वशेषा मि ति ज्ञायं त द्वा रव्यानाय
चोत्तरं ॥३०॥ मत्वे हा न्न मयात्मानं तत्कार्यं यद्वदस गान् ॥ अने नाने मयं तद्विद्वान्प्रा
ण मयात्मना ॥३१॥ तस्यापि ह्यं तरात्मान मही रज्जु मि स्वतः ॥ मनो मयात्मना बाह्य मुसं प
क्राम ती श्वरः ॥३२॥ पूर्व पूर्व प्रहा णं स्यादुत्तरोत्तर गामिभिः ॥ दृश्या दृश्या दिही नेथ
प्र तिष्ठां विद तेभ्यः ॥३३॥ योसा वेवं विदितुक्तः परस्मात्कि म सो भवेत् ॥ स्वतो भिन्नो थवा

तस्मात्सत्यमनंतं यत्सर्वदा वि। कले क्षणं॥ तदस्मीति प्रबो धार्थं बहु स्यामिति कल्प्यते॥७६॥
 पंचकौशाति वर्त्यात्मा शान भानूदया क्रमात्॥ जग्धा पंचापिकोशांस्तां निर्वा स्यात्तु नि दीपवत्॥
 ७७॥ तदेतस्मिन् यथोक्ते र्थे श्लोको मंत्रोपि विद्यते॥ अशेषानंद वल्लभार्थसारस्यास्य प्रकाश
 कः॥७८॥ यतोवाचो निवर्तते तद्ब्रह्मेति प्रतीयतां॥ शब्द प्रवृत्तिहेतूनां प्रसंगात्स न्यसंभवात्॥७९॥
 शब्दार्थसंभवं प्राह ह्यप्राप्ये सादरात् श्रुतिः॥ तस्मात्सु क्षणवाची नि सत्यादीनि पुराब्रुवं॥८०॥
 विशेषणविशेष्याणां निषेधात्कोशशायिनां॥ निर्ममं निरहंकारं ब्रह्मैवात्म्यं पा स्महे॥८१॥
 इत्यादि विषयेषु निप्रयुक्ता निप्रयुक्तमिः॥ स्वार्थहेतोर्निवृत्त्यैव निवर्तते वचो स्यतः॥८२॥ न
 मातृयायिनो यस्मात्प्रसया बुद्धि कर्तृकाः तं निवृत्तौ निवर्तिते तस्मात्ते मनसा सह॥८३॥ यतोवा
 चोभिधाना निप्रयुक्तान्यपलेब्धये॥ सर्वाण्यनभिधीयैव निवर्तते व बोध्यं च॥८४॥ उदपादि
 च यच्छब्दौ न मा कारव हियः॥ स्वतो बुद्धं तदप्राप्य नाम्ना सह निवर्तते॥८५॥ माहोत्स्यमेव च

३६

व

स्य यदविद्यो निरस्यति ॥ ८० ॥ पुनरुपनिद्राया दुर्बलत्वाच्च बाध्यते ॥ ८१ ॥ दुर्बलत्वा दविद्यो या आत्म
त्वा बोधरूपिणः ॥ राक्षसात्ते रचिं स्याद्विद्युस्तं मोहहानतः ॥ ८२ ॥ अगृहीते वसं बंधमपि धाना
मिधेययोः ॥ हिंसानिद्रां प्रबुध्यन्ते सुषुप्ते बोधिताः परैः ॥ ८३ ॥ जाग्रदन्तरतः राक्षं सुषुप्तो वेति
कश्चन ॥ धंस्ते तो वचसा शाने अह्मास्मीति भवेन्मतिः ॥ ८४ ॥ नाभेदः क्रिययोरत्र क्रियातत्फलभेद
तः ॥ किं पूर्वमिच्छेद्यस्य नात्रातः संभवो भवेत् ॥ ८५ ॥ अविद्यायाति नः राक्षदहं ब्रह्मैधीर्भवेत् ॥ नश्यति
स्य विद्यया सा द्रह्मत्वा रोगमिवोषधं ॥ ८६ ॥ अविशिष्टं स्वतो बुद्धं शुद्धं मुक्तं ततो भवेत् ॥ नातः स्याद्भाव
नापेक्षा नापि मानांतरं प्रति ॥ ८७ ॥ अलौकिकत्वा बोध्यस्य स्वत आवगमात्मनः ॥ बोध्ये हि लौकिके पेक्षा
परतो वगतो तथा ॥ ८८ ॥ नद्यास्तीरे फलानीव प्रसूयाद्यनपेक्षतः ॥ किमिवेहान्यमानेषु तवापेक्षापि
धाश्रुतेः ॥ ८९ ॥ प्रमातो च प्रमाणं च प्रमेयो निश्चितिस्तथा ॥ यत्सान्निध्यं प्रसिध्यं तिसिद्धौ कि
मपेक्षते ॥ ९० ॥ जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तेषु घटो यस्मिन् तिसंविदः ॥ व्यवधानं न वै हासितं द्रोवाभावसाक्षितः ॥ ९१ ॥

इहमेव यदिदं नैव मिति बुद्धिर्विभागभाक्॥ अनात्मिकात्मवत्तत्र येनासौ किमपेक्षते॥ ७७॥
 कत्रादिव्यापृतेः पूर्वमसंकीर्णउपाधिभिः॥ अविक्षिप्तो ह्यसंस्तुतो नुभवः किमपेक्षते॥ ७८॥ अत्रि
 धेयन्नयदस्तु प्रत्ययश्च न दोषकते॥ नियुक्तोपिनियोगेन कथं तद्वदुमर्हति॥ ७९॥ अपिमा
 नांतरासं वस्तुवृत्तं निवर्तयत्॥ नियुक्तं प्रवेशेन यदि वस्तुवब्रोधयते॥ ८०॥ आ व्यतेः स
 न्नपीहार्थः प्रसिद्धे लोके वन्ति वत्॥ ब्रह्मणस्तु प्रसिद्धत्वात्तथाप्यत्र सुदुर्लभं॥ ८१॥ कियते लोकि
 य कोप्यर्थः पदार्थान्वेषतः॥ अवाक्यात्मात्मकं ब्रह्म तथाप्यत्र सुदुष्करं॥ ८२॥ प्रमाणमप्रमाणं च
 प्रमाभासस्तथैव च॥ कुर्वसेव प्रमायत्र तदसंभावनाकुतः॥ ८३॥ प्रमाप्यमेतत्सुष्टेन कस्मान्नैय
 मिधाश्रुतिः॥ नियोगस्यापिमानत्वं नानपेक्ष्य प्रमामिमं॥ ८४॥ पश्येदात्मानमित्यादिवाक्यं यस्यादि
 धायकं॥ शानकर्तव्यतायां तन्निर्धाय पुनर्वक्तुं॥ ८५॥ स्वव्यापारेन पेक्ष्यैव वस्तुवृत्तं वचयतः॥ नियु
 क्ते पुनर्पंतस्मादस्तु वृत्तं पुनर्पंतं॥ ८६॥ स्वरात्तदनुत्तरेण चेत्कार्यवाक्यं तैरपि॥ नियुक्तोपिनत

अतः॥६५॥ जाग्रत्स्वप्रसृष्टपुष्टेष्ठवस्तुवंतानुरोधतः॥ इयामः सुखीनवे द्याति केयात्मनं
प्रसिद्धितः॥६६॥ कार्यकारणहोनाच्च न विभागः परात्मनि॥ अभावाकर्मकर्तादेर्बाध एवावशि-
ष्यते॥६७॥ कारकाण्युपमृद्धान्तिविद्याबुद्धिमिवोखरोकारकत्वमविद्येत्येतदश्रवाकारका-
त्मना॥६८॥ यदि यस्य स्वतो रूपं न तस्या सावयेक्षते॥ क्रियामन्यनिमित्तादपेक्षा कर्त्रपन्ने वे-
॥६९॥ ने बेहान्न मयात्मनि जलूका वत्परोजसा॥ उपसंक्रामतीत्यस्या द्वौणी संक्रांतिरिच्छ-
ते॥७०॥ बहिः प्रवृत्तिः संक्रांतिः प्रत्यावृत्त्येति चेन्न मतं॥ मनो मया दिवन्नेवं विसृज्या स्वात्मनि
क्रिया॥७१॥ स्फुरंती न जलूका पि स्वात्मानं स्वात्मना जसा॥ उपसंक्रामतीत्यत्र निर्भागत्वा तथा-
पि न॥७२॥ तस्मात्प्राप्तिर्न संक्रांतिर्न च कोशात्मकर्तृका॥ पंचकोशातिरिक्तात्मकर्तृका परिशि-
ष्यते॥७३॥ कोशाना सक्तं रूपस्य सर्वान्तरत मात्मनः॥ अक्रियस्यैव संक्रांतिर्न भवत्या परात्म-
नः॥७४॥ गुहा श्यामि संबंधो यो विद्या विश्रमो ह्वेदा आत्मज्ञानाद्भ्रम धृस्तो संक्रांतिरिति गिरिकं॥७५॥

पिन नियोगांतराद्भवेत् ॥ स्यादेतदात्मबोधस्य नियोगविरहाद्यदि ॥ पुर्वार्थकारितापुंनिर्लभ्यते
न तु लभ्यते ॥ १८ ॥ नियोगे काश्चिन्ममत्वाद्भानुकार्यस्य नान्यतः ॥ प्रमांतरादिदंसिद्धौ चापि स्या
दभिधानतः ॥ १९ ॥ नैव तदेवं यतो नेह ज्ञेयार्थव्याप्तिमानतः ॥ फलांतरप्रबोधस्य किंचित्संभाव्य
तेष्वपि ॥ २० ॥ अंतरेण नियोगं च स्वात्मबोधस्य सिद्धितः ॥ स्याद्ध्यायोध्येतव्य इति ब्रूहि स्यात्किं नि
योगतः ॥ २१ ॥ नैवं यतो न्यदेवेदं विज्ञानांतरमात्मनि ॥ सोपायं कार्यमित्येवं बोध्यते केवलं परं ॥ २२ ॥
राष्ट्राञ्जनितविज्ञानादतिरिक्तं परमगं ॥ न हि शब्दसमुत्पन्नब्रह्मज्ञानेन शक्यते ॥ २३ ॥ तस्या
वाक्यार्थरूपत्वात्परिच्छेदं तु घट्यदिवत् ॥ नानापदार्थसंसर्गतिष्ठणो यं यतस्मृतः ॥ २४ ॥ वाक्यार्थो
वाक्यविद्विहिप्रमावाक्यं च नो म तं ॥ तस्य चाविषयत्वात्तु ब्रह्मावाक्यार्थरूपभूता ॥ २५ ॥ विज्ञा
नांतरगम्य तदभ्युपेयं बलादिभिः ॥ न चेद्वाक्योच्छिन्नं न ग्राह्यं ब्रह्माभ्युपेयतः ॥ २६ ॥ नाम्नाया
र्थो भवेत्तर्हि नैवं वेदार्थं प्रवचनं कथं वेदार्थं ते तस्य मचेद्वाक्यार्थ इष्यते ॥ २७ ॥ पुन्यापानान

धीनत्वाच्च न योगादयं वेत्ता ॥ यद्वा ध्यातुं न च यान्तापि वाक्यो लो बो ध आत्मनि ॥ २८ ॥ तदं न च ये पि
नैवायं वाक्यार्थं समं श्रुते ॥ समं न च यमात्रवाचित्वे पदानां संक्षयो यतः ॥ २९ ॥ एवार्थव्यतिरेकेण
न च वाक्यार्थवाचकः ॥ अतो वाक्यार्थरूपो यं यो हं प्रसिद्धिर्निमित्तः ॥ ३० ॥ नि योगानुप्रवेशेन वस्तु
तत्त्वमिति रितं ॥ यत्तस्य परिहाराय श्लोकोऽस्माभिर्यथोदितः ॥ ३१ ॥ इदं ज्ञेयमिदं ज्ञातृरूपता
स्मीति विभागतः ॥ सर्वदा दर्शनात्तावन्त्रा विद्यास्येषु विद्यता ॥ ३२ ॥ विन्मात्रव्यतिरेकेण स
र्वस्य प्रत्ययस्य क्षिपः ॥ रूपांतरं न संभाव्यं प्रमाभासात्तथाहुतिः ॥ ३३ ॥ हो नोपादानं हीनोयं
तत्साक्षित्वात्स्वतो ध्रुवः ॥ दृष्टादिसाक्षिताप्यस्य तत्कारणसमाश्रयात् ॥ ३४ ॥ इदं वेदितुं
न वेत्ता इति बुद्धिर्विवर्तते ॥ प्रसमिशाश्रयासास्या इहैवोभयत्वरूपभाक् ॥ ३५ ॥ निर्विभागा
त्मकत्वात्सर्वकोशातिवर्तिनः ॥ रूपं नानात्मवज्ज्यायं प्रसमिशासमाश्रयः ॥ ३६ ॥ प्रतिस्मृ
त्यान्यतः प्राप्तं रूपं यत्पारिणामिकं ॥ स्मृतात्प्रसमिजानातिप्रसक्तार्थोपस्तुतः ॥ ३७ ॥ बुद्धेः

स्यादपराधोयंयद्वाह्याथानुकारिता॥ कंचिन्निवत्तंचकौटस्व्यान्नायमात्मनि॥ ३८॥ अ
 न्वयव्यतिरेकाभ्यांजाग्रत्तचप्रसृष्टुष्टिर्वाह्यंनिरस्यधीतपंचिन्मात्रात्मावभासया॥ ३९॥
 धियोपलक्ष्यावाक्यार्थसर्वदाअभिचारतः॥ व्यभिचारिणाश्रुवाधेनतत्त्वमस्यादित्तिपिपी॥ ४०॥
 दृढंहरिखिलमज्ञानंबोधयसेवकेवलं॥ साप्रानाधिकरण्यादेर्घटेतरस्वयोरिव॥ ४१॥ व्यावृत्ते
 स्यादवाक्यार्थसाक्षात्तत्त्वमर्थयोः॥ वाक्यादेवमवाक्यार्थोयस्यात्साक्षात्प्रसिद्धति॥ ४२॥ अ
 न्यदेवमिह्यादिसर्वस्यात्तुषकंडनं॥ अज्ञानमन्यथाज्ञानं संज्ञायज्ञानमेवच॥ ४३॥ घटा
 दावेवतद्दृष्टंनज्ञात्तज्ञानसाक्षिषु॥ अज्ञानादित्रयंतावत्प्रत्ययेपिनविद्यते॥ ४४॥ तस्य
 व्यवधानेनप्राप्त्याज्ञानान्यमानता॥ अतुरव्यवधानेनसंज्ञायोनिश्रयोपिवा॥ ४५॥ प्रत्ययः
 प्रथतेयस्यान्मानांतरकाक्ष्यतः॥ अज्ञानादित्रयंतावत्प्रत्ययेपिनविद्यते॥ ४६॥ किमंग
 सर्वहालंस्वरूपामनिर्बले॥ निर्दूताज्ञोषमेदोयमवाक्यार्थात्मकस्तथा॥ ४७॥ सुप्रसंगम्यते

सिद्धावलं शक्ये सही श्रुतः ॥७॥ मिधा श्रुति श्रेत सिद्धौ व्याय छेत्तु प्रयत्नतः ॥ विधिर्वर्त्मनु
गामित्वान्नार्थस्पृक्षा स्वतंत्रतः ॥ स्वमां सान्य पिरवा देति नियोगानतिलंघिनः ॥ जहस पिप्रिया
नृपाणां नृशक्यार्थत्वात्ततोपि हि ॥८॥ अशक्ये विनियुक्तोपि ह्यप्यलां दुमये दिति सर्वात्मनाप्यसौ
कुर्वन्कुपतिस्करकेदुवत् ॥९॥ नचोपासांतराधीनो ब्रह्मज्ञानो दयोमवेत् ॥ तं यथा तंतमेवेति न्याय
द्वय श्रुतेः स्मृतेः ॥१०॥ नार्थस्पृगावनाचेत्या ब्रह्मधीजन्मनेन सा ॥ स्वभ्यस्ताराजतीनोधीः शु
क्तिको ज्ञानजन्मनो ॥११॥ इदम्य श्रेद्भवेदात्मा स्यान्नियोगस्तदात्मनि ॥ निषेधा इति नस्येह ननियोगो
स्यतः परे ॥१२॥ नियोगानुप्रवेशेन वस्तुतत्वं प्रबोध्यते ॥ न हि विध्यनपेक्षस्य प्रमाण्य मनुवादिनः
॥१३॥ नैवं यतः क्रिये वेह चोदनामिर्विधीयते ॥ स्वभापारेयस्तामिर्नियोक्तुं शक्यते पुमान् ॥१४॥ इदं तं
स्वतः पेसा ध्यत्वा कथं तापिः प्रवर्त्यते ॥ नचापीहात्म विज्ञानं चोदनामिर्विधीयते ॥१५॥ स्वाध्यायो
ध्येयै तव्यरति ह्येतस्मात्तस्य सिद्धितः ॥ कर्मावबोधो न यथा नियोगांतरमीक्षतो ॥१६॥ तथैवात्मावबोधो

नैव हेतोः प्रसिद्धाति ॥ विधिश्च न्यस्य वाक्यस्य प्रामाण्यं प्रसमाप्तनि ॥ ५८ ॥ येषां प्रका
 र्यते इति न तेषां मतिरीदृशी ॥ प्रकाशयत्वा श्रयश्चा यं व्यापारः सर्व एव च ॥ ५९ ॥ तस्मिन् न स
 तित निध्याय देत इव ते रितं ॥ अस्मत्कला शक्यता वा हि प्रकाशता दिक्प्यति ॥ ६० ॥ नियोगानु
 प्रवेशे न यदिव स्तु प्रकाशयते ॥ न च प्रमाणात् तस्य नियोगोत्संगस्य श्रयात् ॥ ६१ ॥ एवमप्य
 प्रमाणां च नियोगो विषयो भवेत् ॥ अदृश्यं पश्येत् स एव नियुक्तोऽपि न शक्नुयात् ॥ ६२ ॥ शक्नु
 यात् स नियोगाच्च कुर्यात् स्वरकंदुवत् ॥ विदिते तत्रातिरेके ह ब्रह्मरूपानुवादिनि ॥ ६३ ॥ नियो
 गगर्भवचनेऽप्येदं विरुध्यते ॥ विज्ञातारमरे केन विज्ञानीयादिभूतिः ॥ ६४ ॥ न दृष्टेति ति
 दृश्यत्वं नियोगैरेव वार्यते ॥ सदावगतिरूपस्य चोतिः श्रुता वत्सा ॥ ६५ ॥ स्वयं ज्योतिः
 स्वभावस्य न्याय्यं तस्मान्न दर्शयति ॥ दृष्टा चेदृश्यते दृष्टं प्रसूया विषयं कथं ॥ ६६ ॥ कर्मक
 रत्तमेकं सदा बोधमात्मदृश्यं ॥ अदृष्टं तद्वैकर्मत्वं लोकोटस्थं नापि दृष्टेस्तदा ॥ ६७ ॥ अ

न्यादिविक्रियापद्वनिषेधाप्येवमथमाने प्रमातृवादिभेदेनयत्स्वरूपं प्रतीयते ॥६७॥
 तत्प्रकाशयतइत्याहुरप्रकाशस्यरूपतः ॥ प्रमातृवद्विषयेयंचेत्यमाणां प्रमितेस्तथा ॥६८॥
 स्वस्तुपात्रैकतुपत्वात्तदेविरिन्निरुच्यते ॥ प्रमाप्यमनुवादानांनचेत्स्वविषयेमती ॥६९॥ पयो
 गुणस्यसंबन्धो न प्राप्नोतिजुहोतिना ॥ स्वर्गपौर्वाभिरंबधः पयसश्चेदनुतरां ॥७०॥ स्वर्गस्यसि
 द्ध्येनालंद्व्यमात्रं पयोयतः ॥ प्रणयः साधनत्वेच प्राप्तं तस्या दत्तं द्यते ॥७१॥ विशिष्टो
 पाश्रयंद्व्यमतो लंपशुसिद्धयो मोदोहनस्य पिन्नं वा पिन्नं चेत्सा धनं मतं ॥७२॥ प्रासा
 प्रणयतीत्यस्यसाध्यभेदाद्विभिन्नता ॥ हानोपादाने अन्यत्वादप्रमाप्यं मतं याति ॥७३॥
 ब्रह्मास्मीतिपरिज्ञानमप्रमाणां प्रसज्यते ॥ आत्मत्वादनुपादेयमेनन्यत्वादहेयता ॥७४॥ अग्नि
 धाश्रुतेश्चेदेतस्याक्तिमन्यत्प्राथ्यतेविधेः ॥ अनुक्तैरपिमानत्वं नैव ध्यांस्तेर्विलुप्यते ॥७५॥
 नियोगानुप्रविष्टहाद्यथैवेहापिधाश्रुते ॥ एवंचसतिदृष्टांतोभवतानोपद्यते ॥७६॥ नियो

गा देव विज्ञानमिहो वं नियमः कुतः ॥ वादानुवादयोरर्थो यदि निन्नः प्रतीयते ॥ ७५ ॥ अवाग
 ता र्थाधिगंतुत्वादस्त्वनूक्तेः प्रमाणात् ॥ अन्वक्षं निन्नरूपाधीरिहवादानुवादयोः ॥ ७६ ॥ अ
 पूर्वाधिगतिः पूर्वाभिहबुद्धावबोधनं ॥ मृगतोयादिवन्मिथ्यापद्यनूक्तेः भविम्यतिः ॥ ७७ ॥ वि
 धेर्निविषयत्वं स वं जेव प्रसज्यते ॥ स्वाभिधेयं निवाकांक्षोत्पन्नं वा दः प्रबोधयेत् ॥ ७८ ॥ त
 त्रचेदप्रमाणं स्यात्स्याच्च तदुच्चारणं वृथा ॥ साकांक्षत्वादानुवादत्वे कुतश्चावगतेष्वयोः ॥ ७९ ॥
 अप्रमाण्यान्नेचेताभ्यां विधेयप्रक्षयादिधेः ॥ स्वराद्यानभिधेयं यत्तदेवापेक्षते पदं ॥ ८० ॥ स्वार्थे
 तदप्रमाणं चेद्वाक्यार्थस्यान्वयः कुतः ॥ अप्रमाणा मिति स्थानं के समा दशा यिकथ्यतां ॥ ८१ ॥
 विधमानोपलंभानि न ह्यभावं प्रमिष्यते ॥ परस्वभावविधं सवर्त्मनेवात्मवस्तुनः ॥ ८२ ॥ वक्ष्य
 यवगतिचोर्ध्वं विधिनेत्रेति दुस्मिहं तं ॥ व्यावृत्तिः परतोऽभावो न च तस्येद्विषया हि ॥ ८३ ॥ संबं धो
 स्तिततोभेदः प्रमाणेर्नोपलंभतोऽपि ॥ प्रामाभावास्वयं पलात्राप्यभावाद्भिदेष्यते ॥ ८४ ॥ संविदेऽभावो

स्माभिन्नाभूतं अतिगोमूत्रं ॥ सर्वदा चोत्पद्यमानं विचारनादनात्मनः ॥ ४८ ॥ अस्मात्
 निस्सृतं सिद्धं ज्ञानं मोहापन्नो दियत् ॥ साक्षात् विभागे स्मिन् ज्ञानाज्ञानात्मता तथा ॥ ४९ ॥ ज्ञा
 तृज्ञातृत्वमप्यवस्थितः सिद्धेर्न साक्षिणः स्वव्यापारेनियोगोपिनियुक्ते पुनः पंचलात् ॥ ५० ॥ यथाभू
 तार्थता बुद्धेर्वस्तुवीनतुपो न पी ॥ इदमेव मदोनेति यथेवार्थमृते विधिः ॥ ५१ ॥ वेतित्वमसीत्येवं
 किं न वेत्सि ध्यायते ॥ क्रियायां विधि संपातः कर्त्रादिषु न सिद्धितः ॥ ५२ ॥ न चानेकार्थतैक
 स्य वाक्यं भवतेष्यते ॥ प्रसक्षा देवभेदो यमविधाननियोगयोः ॥ ५३ ॥ तस्य चेदव्यभिचारित्वं
 व्यर्थं सर्वज्ञभाषितं ॥ कर्तुः क्रियायां स्वात्तं अयं वस्तुवृत्तेः स्वर्नीश्वरः ॥ ५४ ॥ वस्तुवृत्तं च नो मुक्तिः
 क्रियातश्चेदनिस्तता ॥ यथा वस्तुहिया बुद्धिः सम्यक् ज्ञानं तदेव नः ॥ ५५ ॥ पौनर्णसमाश्रयं यथा
 ज्ञानं रजतादिवदा ॥ वस्तुमात्रानुरोधित्वा सम्यक् ज्ञानं दुःकरं ॥ ५६ ॥ नियोगानुप्रवेशेन
 वस्तुतत्वावबोधनं ॥ नियोगानुप्रवेशो वा हेतोर्व्याप्तिः प्रदर्शयतां ॥ ५७ ॥ यमकत्वं मृते व्याप्तिं

या ३
 स्य २

स्म

४५

निविष्टपदार्थयोः॥ अन्वयव्यतिरेकार्थव्यविवेकाय विधिर्भवेत्॥ ७॥ वाक्यार्थप्रतिपत्तौ हि प
दार्थाज्ञानमेव च॥ प्रतिबन्धो यतस्तस्मादन्वयाद्यवलोकनं॥ ८॥ वाक्यार्थाज्ञानकालेयः पदा
र्थो नैव विद्यते॥ कर्तव्यः कारकापेक्षो विधेये स न संशयः॥ ९॥ विपरीतस्ततो यस्तु वाक्यादे
वावगम्यते॥ नित्यैकर्मप्रयुक्तसन्नविधेयकथंचन॥ १०॥ स्वसिद्धेः कारणं नान्यत्तु ज्ञान
मज्ञानहानये॥ यस्मादपेक्षते तस्मान्न निदिध्यासनायतत्॥ ११॥ सिद्धमप्यात्मकार्यस्य
कारणं सिद्धये न चेत्॥ विद्यापेक्षत देवस्यान् स्वसिद्धिप्रकाशकं॥ १२॥ तस्यात्कृत्स्न
विज्ञानं प्रसाख्याताखिलद्वयं॥ आनन्दो ब्रह्मणो विद्वान्निभेति कुतश्चन॥ १३॥ ब्रह्मणो ब्रह्म
णस्येति जेदश्चात्रौपचारिकः॥ राहो गौरीव नमुरव्यस्तनिव स्यान्निर्गुणत्वतः॥ १४॥ महिमा ब्र
ह्मणस्येष्टहानिवृद्धिर्विवर्जितः॥ स्वतः सिद्धेर्विज्ञानं स्तम्भविभेति कुतश्चन॥ १५॥ विद्वान्सन्न
विभेतीति त्रिकाकालं भवेत्कुलं॥ मनुस्वर्गादिव्यायं विज्ञानमृष्यतीति वत्॥ १६॥ यातो विद्या

तिरेकेण प्रविबं धो न विद्वेत् ॥ तन्नाशानंतरं मुक्तिं विद्यानितिततो वदन् ॥ १७ ॥ भयं हेतुर्द्वि
यं यस्मात्तच्छा विद्यासमुद्भवं ॥ पुण्यां विद्याया तस्या नैव त आनमीर्भवेत् ॥ १८ ॥ परमा धियै
तस्मिन् प्रसंगात् न केवलं ॥ निरस्ताया मविद्यायां भयं नोस्ति कुतश्चन ॥ १९ ॥ निर्वृत पदवाक्या
र्थमिदं प्रतिपत्तये ॥ यतो वाचो निवर्त्तत इहैव वचनं श्रुतं ॥ २० ॥ तथा मनो विकल्पानां निषेधा
य परात्मनि ॥ धिया सहै सतो वक्ति श्रुतिर्याथात्म्य बोधिनी ॥ २१ ॥ निषिध्य नायमात्मेति चिन्तमा
मोपलंभनं ॥ अनन्यानुभवं अहं यमेवेत्याह नः श्रुतिः ॥ २२ ॥ अयं ब्रह्मावसायित्वा जैदा
नो रज्जु सर्पवत् ॥ उदाहारितं तैः श्रुत्या ह्ययं श्लोको मनोमये ॥ २३ ॥ विद्वानेव परं ब्रह्म आसना
त्मानमव्ययं ॥ न बिभेसे कलौ द्वंद्वो भयहेतोरसंभवात् ॥ २४ ॥ ननु साधकिया हेतुः पापानुष्ठानमवचनं
इत्येतस्य निषेधार्थं मैतं हेतुं च्यते धुना ॥ २५ ॥ नैतमेवं विदं यस्माद्वावेतीहावधारणो ॥ नतपस्यं
तकाले तमकर्तुं स्वामवेदिनं ॥ २६ ॥ किया फलस्य सर्वस्य कर्तृगामित्वकारणात् ॥ धिग्मां यो हं

शुभं कर्म जीवन्ना कर वं च चित् ॥ २७ ॥ अकार्षे च सदा पापं त्य तो भयमुपस्थितं ॥ अस्माद्देतो
 र्महांस्तापो विद्या संवीत चेतसां ॥ २८ ॥ आ यते मृतिका लेहि हि किं को वरा व तिनां ॥ फलस्य
 यं स्वभावो हि यस्य कर्तुं नु गामितारं ॥ अतो न तप तोऽहो खं व कर्तारं शुभा शुभो ॥ कस्या
 न्न तप तस्तो चेद्दमाधिर्मा विप (श्रितं ॥ २९ ॥ को दृष्ट्या दद य स्वाच्च पुण्यं व शुभा शुभो ॥ स य एवं
 यथोक्तार्थं विद्वाने ते शुभा शुभे ॥ ३० ॥ सा धु कर्मा क्रिया या च पापानुष्ठान मेव च ॥ अकर्ता स्मृति विज्ञान
 हुताग्निना जसो र्जितं ॥ ३१ ॥ दधी निरन्वये कृत्वा त्यामान स्पृष्टु ते यतः ॥ स्पृष्टो तिर्बल कर्मा य मात्मानं बल
 य सतः ॥ ३२ ॥ अविद्या संश्रया दात्मा बलीया न पि दुर्बल ॥ अविद्या राजय क्ष्मा स्य कार्त्तु मेति तथा यतः ॥
 ॥ ३३ ॥ इ स्ता यां विद्यया त स्या मात्मानं बल य सतः ॥ बो धे ने व नि स्ता यां नि द्रा यां च प्र दर्शनं ॥ ३४ ॥ इ र
 द्वा त्म शेष ता मे ति तथे है क ल शेष गौ ॥ अथ वा एष ए वो मे स स्त दृ श्या दि ल क्ष्म णः ॥ ३५ ॥ शुभा शुभे
 यत सत्समा दात्मानं बल य सतः ॥ तिग्म दे हा श्रितं का स्यं त च क र्म नि बंध नं ॥ ३६ ॥ कर्म कर्त्रा दि संभूतं

अनं प्राणमितीत्यादिवत्तपोभूगवेवदत्॥ देहकारणमनं स्यात्प्राणः प्राणादिकारणं॥ ५०॥ तस्य
 ओत्रं मनोवाक्करणान्युपलब्धये॥ अन्वयव्यतिरेक्तिर्ब्रह्मणोवोपलब्धये॥ ५१॥ अनिर्देश्यस्य
 वाभूमौलक्षणस्यप्रवृत्तये॥ अनं प्राणमितीत्यादिप्रसक्त्यर्थमपिदिश्यते॥ ५२॥ प्राणस्यप्राणमिह
 वंश्रुतिरव्याप्तिरभवेत्॥ कर्मश्रुतिश्चब्रह्मत्वेवाचमितीत्यादियुज्यते॥ ५३॥ अन्यादयःपदार्थावा
 न्वयव्यतिरेकयोः॥ इहोच्यंतेप्रवृत्तयंसौकर्यंस्यात्कथंस्विति॥ ५४॥ उत्पत्तिरितिनाशो
 पुब्रह्मादिस्त्वावरावधि॥ नायेतिब्रह्मरूपंयत्तद्ब्रह्मेतिप्रतीयतां॥ ५५॥ विजिज्ञासस्व
 तद्ब्रह्मयदेवंलक्षणंभवेत्॥ अनुसन्नेमहीनंचजगदुत्पत्तिहानिभिः॥ ५६॥ तपश्चारातस्य
 वाभूगुर्ब्रह्मोपलब्धये॥ अतिपतेतपोनुक्तंसावशेषोक्तिर्वारणात्॥ ५७॥ भूग्राहिकयोक्तापि
 ह्यनंब्रह्मेविलक्षणं॥ पितोवाच्यंयत्तत्तस्यात्तपोभूजेस्वयंभूगुः॥ ५८॥ ब्रह्मसाक्षाननिर्दि
 हंलक्षणंकरतोभूगुः॥ ननुमाकोक्षतेयोग्यंसाधनंब्रह्मविद्भवेत्॥ ५९॥ तपोविशेष

दितास्यात्तसाधकतमत्वंतःतमदुस्तरंयदु रांमितिभूयनुशासनात्॥६७॥मनश्चेदि
 शर्णांचेसेवमाद्यात्मकंतपः॥इत्यन्याय्यंप्रसिद्धंतुस्यारदुपकरोतिनः॥६८॥अन्ययव्यतिरे
 कादिचित्तनंवातपोभवत्वाअहंब्रह्मेतिवाक्यार्थबोधायालमिदंयतः॥६९॥कोहंकस्यकुतो
 वेतिकःकथंवाभवदिति॥प्रयोजनमतिनिर्लभमेवंमोक्षाम्रमीभवत्॥७०॥व्यासःप्राहातए
 वेदमुमुक्षोर्मुक्तयेतपः॥यतोवाइतिरेवंस्यादुक्तमेवपरंतपः॥७१॥उक्तलक्षणास्पष्टंन
 पस्तथाप्रयत्नवान्॥अत्रब्रह्मेतिमूतानामुपस्थादिसमन्वेयात्॥७२॥उक्तान्यत्रमयादीनिथा
 नितेषांतुकारणंअन्नादिप्रतिपत्तयंनहिकायेतिस्तिलक्षणा॥७३॥भृगुंहृन्मयाचेत
 दन्नादेरुपजायते॥कार्यप्रविलयभूसाकोरपानंदमेत्यतः॥७४॥कार्याणिकारणोपेवंतानि
 चैवोत्तरोत्तरं॥प्रविलाप्यपरानंदंयायाद्वाचामगोचरं॥७५॥अत्रब्रह्मेतिविज्ञायकार्यत्वं
 तस्यवीक्ष्य॥संशयोचितयेभूयोगत्वापृच्छुतंभृगु॥७६॥अन्नादेब्रह्मणश्चैवंदो

वेह प्रकाशयति किंचन तस्मात्प्रिमं सर्वं तेन चास्य विरहता ॥ ८ ॥ वस्तु वृत्तानुरोधेन
 व्यापकफलवो निह ॥ नकुलालवशाद्वा मशरावाया अलं यतः ॥ ९ ॥ आत्मज्ञानं प्रसिद्धं चेद्वि
 धौरेव विधिः कुतः ॥ अथाप्रसिद्धं निराविधिर्नैवोपपद्यते ॥ कैवल्यकारिताबुद्धेर्नियोगादे
 वच्चेद्भवेत् ॥ नियोगार्थावगतये नियोगोन्योपि श्रुयतां ॥ १० ॥ तत्र मस्यादिकोक्तं विशा
 नं सफलं स्वतः ॥ अतो वगम्यते स्माभिस्तु स्यादव्य फलवद्भवेत् ॥ ११ ॥ आध्यायोध्येतव्य इति विध्यं
 तरमृतेयथा ॥ विध्यार्थावगमस्तद्वदस्ति हाप्यभिधाश्रुतेः ॥ १२ ॥ नियोगविरहादस्य यद्यथाव
 गमो मृषा ॥ इहापि तदमानत्वमभिधानाश्रुतेरिवा ॥ १३ ॥ भवेद्वैद्विष्यकूलावाजपि धायदि
 वा विधिः ॥ अभिधावर्मयायी स्यात्तत्र दोषगुणादिमो ॥ १४ ॥ स्याद्युलोकागिवद्भानं यदि विध्य
 नुरोधिनी ॥ अभिधाश्रुतिरदृष्टार्थासम्पक्कज्ञानं तु दुर्लभं ॥ १५ ॥ अथाभिधानुरोधी स्यान्नियो
 गोयं तथापि च ॥ अभिधानुवैद्यायित्वा दिध्यर्थोऽसु दुर्लभः ॥ १६ ॥ प्राक्तुवाक्यार्थविज्ञानात्

को

४७

अन्नं प्राणमितीत्यादिवत्तपोभूगवेवदत् ॥ देहकारणमन्नं स्यात्प्राणः प्राणादिकारणं ॥ ५० ॥ चक्षुः
श्रोत्रं मनो वाक् करणान्युपलब्धये ॥ अन्वयव्यतिरेकीति ब्रह्मणोपलब्धये ॥ ५१ ॥ अनिर्देश्यस्य
वाभूमौ लक्षणस्य प्रवृत्तये ॥ अन्नं प्राणमितीत्यादिप्रत्यक्षधर्मापदिश्यते ॥ ५२ ॥ प्राणस्य प्राणमिह
वंश्रुतिरप्याश्रिता भवेत् ॥ कर्मश्रुतिश्च ब्रह्मत्वे वाचमितीत्यादियुज्यते ॥ ५३ ॥ अन्नादयः पदार्थावा
न्वयव्यतिरेकयोः ॥ इहोच्यंते प्रवृत्तयर्थं सौकर्यं स्यात्कथं चिति ॥ ५४ ॥ उ सति स्थितिनाशे
पुत्रस्यादिस्त्वावरावधि ॥ नास्येति ब्रह्मरूपं यत्तद्ब्रह्मेति प्रतीयतां ॥ ५५ ॥ विजिज्ञासस्व
तद्ब्रह्म यदेवं लक्षणं भवेत् ॥ अनुसन्नेमहीनं च जगदुपतिहानिनिः ॥ ५६ ॥ तपश्चारातस्त
वाभेगुर्ब्रह्मोपलब्धये ॥ प्रतिपत्ते तपोनुक्तं सावशेषोक्तिर्वारणात् ॥ ५७ ॥ भुग्राहिकयोक्तापि
ह्यन्नं ब्रह्मेविलक्षणं ॥ पितो वाचयतस्तस्मात्तपो ज्ञेयं स्वयं भूगुः ॥ ५८ ॥ ब्रह्मसाक्षान्ननिर्दि
ष्टं लक्षणं कुरुते भूगुः ॥ ननु साकोक्षते योग्यं साधनं ब्रह्म विद्म्ये ॥ ५९ ॥ तपो विशेष

दितास्यात्तसाधकतमत्त्वतः॥ **मुदु**त्तरं यदु रांमिति **मु**यनु शासनात्॥ ६७॥ मनश्चेदि
 शर्णांचेह्येवमोद्यात्मकं तपः॥ इह न्याय्यं प्रसिद्धं तु ह्यारुदुपकरोति नः॥ ६८॥ **अ**न्ययव्यतिरे
 कादिर्विंतनं वा तपो भवेत्॥ अहं ब्रह्मेति वाक्यार्थबोधाया लमिदं यतः॥ ६९॥ कोहं कस्य कुतो
 वेति कः कथं वा भवेदिति॥ प्रयोजनमतिर्निहमेवं मोक्षाश्रमी भवेत्॥ ७०॥ व्यासः प्राहा त ए
 वेदं मुमुक्षोर्मुक्तयेतपः॥ यतो वा इति चैवं स्यादुक्तमेव परंतपः॥ ७१॥ उक्तलक्षणास्पृशं त
 पस्तथा प्रयत्नवान्॥ **अ**नं ब्रह्मेति मूला नामुसयादिसमन्वयात्॥ ७२॥ उक्तान्यत्र मया दीन्या
 नि तेषां तु कारणां अत्रादिप्रतिपत्तयं न हि कार्ये स्तिलक्षणां॥ ७३॥ **मु**गं ह्यनमया चैत
 द्ग्राह्यं पूजायते॥ कार्यप्रविलयश्रुत्या कोरपानंदमेत्यतः॥ ७४॥ कार्याणि कारपोषेवंतानि
 चैवोत्तरोत्तरं॥ प्रविलाप्य पुरानंदं याया द्वाचामगोचरां॥ ७५॥ **अ**नं ब्रह्मेति विज्ञाय कार्यत्वं
 तस्य विक्षयः॥ स गायोचितये भूयोगत्वा पृच्छुतं भूगु॥ ७६॥ **अ**नादब्रह्मणश्चैवं दो

५ ब्रह्म

पं दृष्टा सका र्वतां ॥ भूयो भूयः परं ब्रह्म प प्रजातृ ण्विवर्त्तनात् ॥ ७० ॥ यावत्साक्षात् परं ब्रह्म
 कर विन्यस्त बिल्ववत् ॥ न वेति निर्बुधुत्सुः सन्न ताव दिनिवर्त्तते ॥ ७१ ॥ विजिह्वा सस्वत
 द्रुतत पसेति पुनः पुनः ॥ अत्र न्ना पयती हा स्मा स्ता पसे वासवी क्षणं ॥ ७२ ॥ अन्वय व्यतिरेका
 भ्या मेवं सन्न न के भूगुः ॥ तपसेव परं ब्रह्म विजिह्वा प्रसगात्मनि ॥ ७३ ॥ यस्मा देव मतः कार्यं
 संसारं प्रजिह्वा सुनिः ॥ प्रत्येक बोधा यसदा निष्कृत्त पंतपः ॥ ७४ ॥ युच्छाया रव्या पि
 का रूपा र निर्वृत्त मथा धुना ॥ अतिः स्वेने वत्त पेण व्याचछेधं प्रयत्नतः ॥ ७५ ॥ भूगुणा वि
 दिता यस्माद्गर्वा यं भवे दृतः ॥ नात्तु णी वत्त पोक्त त्वा नू विद्या स्याद्ब्रह्म वेदनात् ॥ ७६ ॥ उभ
 दस्य दिभा मोयं यतो व्यावर्त्तते जंसा ॥ स आत्मा तपरं व्याम तत्र विद्या प्रतिष्ठिता ॥ ७७ ॥ आस
 ता ब्रह्म पायत्र आत्मनो ब्रह्म तातया ॥ अहं ब्रह्मेति वाक्यार्थ मेवं वाक्यात्प्रपद्यते ॥ ७८ ॥ अन्यो
 पि भूगवत्तत्ता तप एवा ग्मल क्षणं ॥ को शा निरस्य पंचा पि प्रतिष्ठो लभते परो ॥ ७९ ॥ ब्रह्म

कर्त्रीयज्ञानहेतुकं॥ अहंब्रह्मेत्यसौज्ञानद्वैतार्थप्रसङ्गान्मनि॥३॥ कार्यहेतावविद्यायामेकत्वावैल्यस
 रं॥ स्वतोबुद्धस्वतः शुद्धस्वतोमुक्तमर्थोद्दिष्टं॥३॥ वेदेवंयः स मात्मानं फलंतस्येदं शंसते॥ इतीक
 लोक्तं पगमशोब्रह्मद्वयमैकपिणः॥४॥ साक्षात्तदो धहेतुत्वावलीक्यपनिषद्भवेत्॥ विद्येवोपनि
 षद्भेदात्तयैवोपेयनिर्द्वयं॥४॥ विदंतेनिर्भयात्मानं तस्यादुपनिषत्समृता॥ इमावलीतुतादथपरब्रह्म
 विद्येगुणादा॥४॥ स दोपनिषदित्युक्तं सर्वेषां शुभा॥ सत्यंज्ञानं मनंतं यद्विद्योक्तं प्रसगा
 त्मनि॥४॥ तद्विन्नं परंज्ञानं मुक्तं मोहापनोदियत्॥ अभिहितसुरथे दानीयथोक्तंज्ञानसिद्धयो॥४॥
 यसाधकस्य तमेतस्य प्राप्ये प्रवृत्तेः श्रुतिः॥ गुणद्वारेव विद्येयमाचार्यद्विजिनः श्रुतिः॥४॥ शिष्याया
 ध्यायत्तुपेयमतआख्यायिकोच्यते॥४॥ अधीहि भगवो ब्रह्मेत्येतन्मंत्राभिहितं॥ अंतर्हित निजार्थस्य
 रत्नधीहिति भवेत्येवतः॥४॥ जिज्ञासुः परमं ब्रह्म अज्ञाभक्तिपुरःसरः॥ उपसीदेऽङ्गीयांसंमंत्रेणानेन
 शुद्धधीः॥४॥ मोक्षादवास्तुभोगेषु व्यावृत्तकरणो भूगुः॥ अध्यापय परं ब्रह्मेत्यपृच्छदत्तं गुरं॥४॥

समाप्तं नंदवल्ली

४९
 कृन्नं यत्नतः सदा ॥ अपि चान्नस्य माहृत्य मिदमन्य दध्यावयः ॥ ८० ॥ यथा अहं यथा कालं
 यथा सत्कारमेव च ॥ अन्नं ददद्वा प्रीतिं तन्नथैव न संशयः ॥ ८१ ॥ उपात्तरक्षणे क्षेमो ब्रह्मेत
 दावि संश्रितं ॥ क्षेमहेतुर्यतो वाक्यं तदुपासीत वाच्यतः ॥ ८२ ॥ अप्राप्तप्रापणं योगः क्षेमो
 भय रूपभूतः ॥ प्राणापानश्च यं ब्रह्मे तदुपासीत तौ ह्यसः ॥ ८३ ॥ योगक्षेमात्मकं ब्रह्म प्राणा
 पानसमाश्रयं ॥ कर्मेति हस्तयोस्तदुपासीत प्रमोदवान् ॥ ८४ ॥ तथा गतिरिति ध्येयं पादयो
 ब्रह्म सर्वदा ॥ विमुक्तिरिति पादौ च समाश्नामानुषीकृताः ॥ ८५ ॥ मनुष्यविषयाय स्मादोशा
 विष्णोरियंततः ॥ समाश्नामानुषीकृते वंसदैवा च क्षते बुधाः ॥ ८६ ॥ अथ देवी समाश्नास्तु
 पा संनियथाक्रमं ॥ वृक्षोत्तुरिति ध्येयं तत्सर्वं हिसमन्वयात् ॥ ८७ ॥ तेन तेनात्मना तद्वदुत्त
 रेष्वपि चिंतयेत् ॥ ब्रह्मोपस्थितुं प्रासीत प्रज्जह्यादिगुणात्मकं ॥ ८८ ॥ प्रजातिः पुत्रपौत्रादि
 रमृतं तत्तत्पितुः ॥ आनंदः पुत्रपौत्रो च सोऽप्युपस्थितुं यो भवेत् ॥ ८९ ॥ आकाशे सर्वमिदं
 ब्रह्मोपासीत माहितैः ॥ सर्वमिदं यदुदाकाशं मुपासीत स्य शिष्यते ॥ ९० ॥ तत्पुति

छेत्कपासीतप्रतिष्ठावानसोभवेत् ॥ उपसन्नानुरूपं स्यात्कलं यादृगिदंतथा ॥ १ ॥ तद्
 ममह इहैवमुपासीतततः फलं प्रजादिभिर्महान्सस्यात्तं यथेति श्रुतिस्तथा ॥ २ ॥ तन्म
 न इत्कपासीतमनस्वीवानुभवत् ॥ प्रवृत्तिभावो न मोर्ध स्यात्फलं लभेत्मुच्यते ॥ ३ ॥ नम्यं
 तस्य यथा कामं विषयाभोगकारिणः ॥ यस्तु ब्रह्मेति तद्ब्रह्म कपासीत यथोदितं ॥ ४ ॥ फ
 लं तस्य तदेव स्यादिति पूर्वमवदिष्टं ॥ ब्रह्मणो ब्राह्मणस्यैष परिमरं ब्रह्मतत्तदा ॥ ५ ॥ विद्युत्तवृष्टिः
 राशीभानुरग्निः श्रुतिर्येतः श्रुतिः ॥ वायौ म्रियंत इत्याह परिमरस्तो न कीर्त्तते ॥ ६ ॥ अनन्य आय
 माकोशो वायुना ब्रह्मणा च सैः ॥ द्विषंत आद्विषंत आ म्रियंते तस्य शत्रवः ॥ ७ ॥ प्राणो वा अन्न
 म्रिसादि विषंदंतस्य पूर्वया ॥ अन्नान्नादहं श्रुत्तं कार्यता संहृतस्य हि ॥ ८ ॥ अन्नान्नादहं
 मस्यैव कथं नाम प्रमीयते ॥ मा भूत्तद्ब्रह्मणित संक्तिर्मनोवाचा मे गोचरो ॥ ९ ॥ अविद्या विषय
 स्तद्भोक्तृभोज्यादि लक्षणाः व्यवहारो वसेयः स्यान्न तु स सादि लक्षणे ॥ १० ॥ अविद्योऽहं

स्व

७

दयाभासं भोज्य भोक्तृवलक्षणं॥ यत्र हि दैतमिमांशाभ्रतिर्नः प्रसवीपद्वय॥ ११॥ यत्र
 तस्येति विधुस्त सर्वा विद्यादिलक्षणे॥ निषेधातिस्पदा विद्याध्यस्तो दैतमिहात्मनि॥ १२॥
 एकत्वाच्च न संसारः क्रियाकारकलक्षणाः कुतस्तदिति चेत्तत्र सयश्चायमितीर्यते॥ १३॥
 सहब्रह्मणेति यच्चोक्तं निर्णयः सस्यसांप्रतं॥ कथं नु सकलां कामान्भुते युगपदुधः॥ १४॥
 प्रतिपत्तये स्यार्थस्य भ्रतिः प्रवृत्ते परा॥ न सहायतृतीयेयं न्यायोत्र प्राक् समीरतः॥ १५॥
 यतो तो च तृतीयेयं ग्राह्ये लभतलक्षणा॥ हेतुर्थावाप्य वेदेषा तृतीया ब्रह्मेति या॥ १६॥ स ले
 र्वका माशानं यस्मा ब्रह्मणे वोपपद्यते॥ निरात्मकस्य सर्वस्य ब्रह्मात्मा येन तत्परं॥ १७॥
 स सुखानादिरूपत्वात्तदेतदधुनोच्यते सयश्चायमिति ह्येति रत्रोन्नादादिकस्य हि॥ १८॥
 यथस्य ग्रहणार्थाय ब्रह्मविद्यापरस्य तु॥ संक्रम्य विद्याया सर्वान विद्योत्तानमात्मना॥ १९॥ आ
 त्मनात्मानं पन्नः स सादृश्यादिलक्षणाः॥ २०॥ उत्कृष्टीतरहीनः स निमा लोका नृकियो

जेवात्रो
 ल

छं प्रतिष्ठेति वल्लोक्ते पूर्वया तु यत् तस्यामेव प्रतिष्ठायां विद्वान्प्रतिष्ठेति ॥ ८० ॥
 अत्राद्युपासकानां वा फलमेतद्दिहोच्यते ॥ यद्यं नावाप्तकामानामत्रादिफलकीर्तनं ॥
 भूयो नवानुदीप्तवह्निर्महांश्च स्यात्प्रजादिभिः ॥ तांति दोषादिहेतुस्तिद्वयवर्चसमु
 च्यते ॥ ८१ ॥ अत्रमेव गुरुन्याय्युत्तरज्ञानहेतुतः ॥ अत्रननिधत्तेनादौ ब्रतं स्यात्तदुपा
 सितुः ॥ ८२ ॥ अन्योन्यस्थितिहेतुत्वादत्रोत्तरादत्रमुच्यते ॥ शरीरप्राणयोरेवमुत्तरेष्वपि निर्णयः ॥ ८३ ॥
 प्राप्तं न परिचक्षीत तत्र ब्रतमिदं भवेत् ॥ अत्र सुबहु कुर्वीत तथैवेहोत्तरं ब्रतं ॥ ८४ ॥ वसत्यर्थं
 तथायातं प्रत्याचक्षीत नैव तं ॥ वसेते चान्नदानार्थं कुर्यादन्नं गृहीतुं ॥ ८५ ॥ एतद्वैमुखं त
 इति सत्कारोक्तिस्त्रिधा भवेत् ॥ वायो वस्त्रादिभ्यां वा स्यादन्नदानविवक्षया ॥ ८६ ॥ अत्र सिद्धं भ
 वेदन्नं पात्रेभ्यो यस्य तस्य तु यथासत्कारवयसी अन्नदानफलं भवेत् ॥ ८७ ॥ महिषाद्यन्नं वंश
 पियत आचक्षते सदा ॥ अराद्विसिद्धमेवान्नमतिथ्यर्थेन संशयः ॥ ८८ ॥ इतएवमतः कार्यं ब

इवान् ॥ कामात्री कामरूपी सन्नुपाधी ननु संचरन् ॥ २१ ॥ न हि संचरणं साक्षाद्ब्रह्मणोऽस्य
 विकारिणः ॥ यत्र हि ध्यायती वेति तथा च श्रुतिशासनं ॥ २२ ॥ सर्वस्मिन्वादिमां लोकान्यस्य नाम
 तथा बुधः ॥ एतद्ब्रह्म समं सा मंगायना स्तोत्रार्थतः ॥ २३ ॥ देधानि न मिदं सर्वमन्नमं नोद एव
 च ॥ सत्या दृश्या दिक्षु पाप्मा अहमेवैतदीक्ष्यतां ॥ २४ ॥ तयोः श्लोकश्च संबन्धो भोज्य भोक्तृ
 लक्षणाः ॥ अहमेव यथा क्तात्मानमन्नो न्यस्ततोस्ति हि ॥ २५ ॥ कियत्कारकं निर्मुक्तं पश्यन्ना
 त्मानमात्मनि निरहो इति भवेत्तो भो विस्मयार्थश्च समुत्तः ॥ २६ ॥ त्रितक्तिश्चादरार्थं यम
 ह मन्नमितीष्यते ॥ अथ दधानलोकस्य प्रतिपत्तार्थमुच्यते ॥ २७ ॥ मूर्ता मूर्तात्मिकस्या
 स्य ह्यन्ना नोद ह्यरूपिणः ॥ अत दधानग्रजो हं वै न तदश्रुति हि श्रुतिः ॥ २८ ॥ देवेभ्यः पूर्वमे
 वाहं नापिरस्य मृतस्य च ॥ कारणत्वाद्भवेन्ना निर्मन्त्रिणा च मृतात्मता ॥ २९ ॥ अदत्ता
 न्नं पात्रेभ्यो यो मामश्रुति घस्मरः ॥ अहमन्नमदंतं तं प्रहृष्टा हान वं नरं ॥ ३० ॥ यो मां ददाति पा

त्रेभ्यो देश काल समन्वितं ॥ दददितु मसा वन्नं मामवसे व सर्वसदा ॥ ३१ ॥ सप्त शानादि
 रूपो ह मविद्यो लम हो षतः अहं ह्यभिभवामे को दिन लं छा वरं यथा ॥ ३२ ॥ ध्याने कलानमि
 बिडा हित चेत सोऽपं प्र धस्त हं स्त निज मोह समस्त दोषं ॥ प्रयुक्तया मु भयि यो यत
 यो भु पेय यं देव मे कं म मलं प्रविशं ति सो व्या त् ॥ ३३ ॥ तैत्तिरीक सारस्य वार्त्तिकामृतमु
 त्तमं ॥ मरुक्करी ड प्रपीतस्य भाष्यस्यै तद्विवेचनं ॥ ३४ ॥ मुमुक्षु सार्य वा हास्य भवनाप्र
 ऋतो यतेः ॥ शिष्यश्च का तद्रु त्तया सुरेशाख्ये महार्थवित् ॥ ३५ ॥ ॥ ६७ ॥ ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥
 ॐ तत्सत्तैत्तिरीयक श्रु ते वार्त्तिकं श्री म नृसिंह चरण प्रसादात्स माहं ॥ ६९ ॥

५२

१३
१३

अथ
तैत्तिरीयवार्तिकम्
तैत्तिरीयवार्तिकं

न३८

१३
१३

X १६ X
१३
१३

सुरेशप्रणीतम्